

HET BEELD VAN DE SECTOR

KUNSTEN '92

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING – P. 3

SIMON VAN DEN BERG, ROBBERT VAN HEUVEN EN MARIANNE VERSTEEGH

PODIUMKUNSTEN – AANBOD – P. 7

ROBBERT VAN HEUVEN, SIMON VAN DEN BERG

PODIUMKUNSTEN – PODIA – P. 11

SIMON VAN DEN BERG EN ROBBERT VAN HEUVEN

FILM – P. 14

JOS VAN DER BURG

E-CULTURE – P. 18

PAUL RUTTEN

BEELDENDE KUNST – P. 22

SANDRA SMETS

MUSEA – P. 26

THESSA SYDERIUS

LETTEREN – P. 29

MARIA VLAAR

BIBLIOTHEKEN – P. 34

AP DE VRIES

ARCHIEVEN – P. 38

MARGREET WINDHORST

MONUMENTEN – P. 41

NEL VIERSEN

ARCHEOLOGIE – P. 45

CAROLINE LEEFLANG

CULTUUREDUCATIE – P. 48

THESSA SYDERIUS

COLOFON – P. 51

INLEIDING

Op 1 januari 2013 treedt de nieuwe Cultuurnota in werking. Dan worden de cultuurbezuinigingen die tweeënehalf jaar geleden werden aangekondigd werkelijkheid. Inmiddels wordt langzaam duidelijk welke impact die bezuinigingen daadwerkelijk hebben.

Met iedere bekendmaking van een uitgekilde regeling, met iedere afwijzing van een subsidieaanvraag, met iedere aankondiging van gemeentelijke bezuinigingen en met ieder bericht over een sluitende instelling of een afgestoten collectie worden de contouren van het nieuwe, afgeslankte cultuurstelsel scherper. Nu is het tijd om de eerste balans op te maken en een schets te geven van het culturele veld per 2013.

Om de gevolgen van de bezuinigingen te analyseren vroeg Kunsten '92 een aantal specialisten uit alle deelsectoren van de cultuursector om te onderzoeken hoe het veld er in 2013 voor staat. Hun voorlopige analyses vindt u op de site van Kunsten '92. In de loop van januari, als de definitieve toekenningen zijn gedaan, zal de analyse verder worden aangevuld. De analyses concentreren zich in de eerste plaats niet op welke instellingen omvallen of dreigen om te vallen (dat is immers vaak nog niet duidelijk), maar op de gevolgen van de vaak op elkaar inwerkende maatregelen op het stelsel als geheel.

De stukken doornemend kunnen we een aantal algemene conclusies trekken:

- De uitspraak die George Lawson van het Fonds Podiumkunsten deed over de podiumkunsten, kan ook gedaan worden over de hele cultuursector: het Nederlandse cultuurspectrum gaat kleuren verliezen en de verflaag is wel gevaarlijk dun geworden. De Rijksoverheid heeft een flinke stap terug gedaan. Dat heeft ze echter gedaan zonder zich rekenschap te geven van de gevolgen voor gemeenten en provincies. Samenhangend beleid ontbreekt nu en dus pakken gemeenten en een enkele provincie verantwoordelijkheden op die eerder de hunne niet waren. Zo ontfermt de gemeente Amsterdam zich over talentontwikkeling en het midden- en kleinbedrijf in de podiumkunsten. In een recente brief aan de Tweede Kamer wijst de Vereniging Nederlandse Gemeenten nog eens op die ontstane discrepantie in beleid van de verschillende overheden.
- Het Rijk bezuinigt bovendien zonder lange termijn visie op haar verantwoordelijkheid tegenover een zelfstandiger opererende cultuursector. Dit gebrek aan inhoudelijke richting heeft in de afgelopen periode niet alleen geleid tot beweging, maar ook tot grote onzekerheid en verwarring: komt die Geefwet er nou wel of niet? Moeten we 6, 19 of 21 procent btw heffen? Door de late besluitvorming bleef bovendien voor veel instellingen lang onzeker hoe hun toekomst eruit zag. Pas nu weet het Hofplein Theater dat het nog bestaat in 2013, terwijl het Metropole Orkest en Theater Bonheur ook pas nu weten dat ze definitief gaan verdwijnen. Het Rijksbeleid is nog steeds primair subsidiebeleid, zij het dat het om minder subsidie gaat. Over alternatief beleid of over hoe een nieuw ingerichte en kleinere cultuursector maximaal kan worden gefaciliteerd is onvoldoende nagedacht. De culturele sector heeft zichzelf op een aantal punten opnieuw moet uitvinden. Soms gaat dat heel voortvarend, zoals in het geval van

jonge theatermakers die op zoek gaan naar maatschappelijke partners om mee samen te werken. In een aantal gevallen zal moeten blijken of businessmodellen en inkomstennormen wel realistisch zijn. Ook worden de grenzen van het beleid verkend: met het besluit van Museum Gouda, dat tegen de regels besloot een schilderij van Marlene Dumas te verkopen, is het debat over de regels van collectiebeheer en behoud geopend

- De overheid heeft veel geschermd met ‘magische’ oplossingen zoals meer markt en meer cultureel ondernemerschap. Daarbij heeft men zich onvoldoende afgevraagd of die markt er wel was en of dat ondernemerschap mogelijk is. Met soms rare beleidstegenstrijdigheden tot gevolg. Het meest in het oog springende voorbeeld van dat laatste is vanzelfsprekend het verhogen van de btw op theaterkaartjes, terwijl publieksbereik en eigen inkomsten belangrijke criteria werden. Met de aangekondigde afschaffing van de zelfstandigenaftrek dreigt nu een vergelijkbaar ongeluk te gebeuren. Een ander voorbeeld is natuurlijk de afschaffing van de WWIK, een aantoonbaar effectief middel om kunstenaars te prikkelen een renderende beroepspraktijk op te bouwen, dat de staat meer oplevert dan het kost.
- Maar er zijn ook sectoren die direct gelieerd zijn aan de markt, zoals de archeologie. Door de crisis in de bouw wordt ook minder grond onderzocht op archeologische vondsten. Om die bouw aan te moedigen denkt de overheid er nu over om de regelgeving te versoepelen, waardoor archeologisch onderzoek niet meer verplicht is voordat er gebouwd wordt. Of in de film, waarbij de politiek de zogenoemde *tax shelter* naar de prullenbak verwijst, terwijl een dergelijk systeem in België bewijst vooral veel geld op te leveren. Of denk aan de e-culture, waar instellingen die – meer nog dan het speerpuntenbeleid van economische zaken – invloed hebben op de creativiteit van andere sectoren, gekort worden.
- Dan zijn er nog sectoren die je misschien wel helemaal niet aan de markt moet overlaten, zoals onze archieven. Daar kunnen bezuinigingen vaak alleen maar opgevangen worden door mensen te ontslaan, want op klimaatinstallaties kun je niet bezuinigen. Maar zonder gekwalificeerd personeel kunnen archieven niet ontsloten worden en kunnen geen tentoonstellingen gemaakt worden. En willen we eigenlijk wel dat onze musea ons cultureel erfgoed op de vrije markt gaan verkopen om zo de bezuinigingen op te vangen?
- Het is niet alleen het wegvallen van subsidie en de hogere inkomsteneisen, maar ook de combinatie met een veranderend publiek en een economische crisis die de cultuursector als geheel voor nieuwe uitdagingen stelt. De Centra voor Cultuureducatie worden bijvoorbeeld geacht nieuwe markten aan te boren, die er lang niet overal zijn. In de podiumkunsten komen podia in de knel. Het publiek voor grootschalig commercieel aanbod, waarmee veel grote podia hun exploitatie voorheen rond kregen, blijft weg. In de kleine theaters verdwijnt het kleinschalig aanbod voor een trouw publiek. Extra geld verdienen met verhuur blijkt voor kleine podia onmogelijk en voor grote podia lastig. Niet alleen door de crisis, maar ook omdat ze moeten concurreren met al die andere podia, musea en monumenten die zich op de krimpde evenementen- en congressenmarkt hebben gestort. Tegelijkertijd komt het publiek wel massaal opdagen op

evenementen, museumblockbusters en festivals. Het publiek is er dus wel, maar zal anders aangesproken worden nu de vrijetijdsindustrie vecht om die paar euro die de consument in tijden van crisis nog wel bereid is om uit te geven.

- De overheid is in allerlei sectoren op zijn zachtst gezegd onzorgvuldig omgesprongen met ondersteunende instellingen en met de daar opgebouwde collecties. De functie van sectorinstituut is ontstaan bij de introductie van de Basisinfrastructuur vier jaar geleden. Kenniscentra en diensten werden toen bij die instituten ondergebracht. Het schrappen van deze functie zal hoe dan ook tot verlies van expertise en kennisoverdracht leiden. Wat bijvoorbeeld de gevolgen zijn van de opheffing van het Instituut voor Mediakunst en het Nederlands Instituut voor Animatiefilm is onbekend. Voor waardevolle collecties, zoals die van het Theater Instituut Nederland en van Muziek Centrum Nederland, is op het laatste moment een oplossing gevonden, maar erg meewerkend was de Rijksoverheid niet als het ging om het behoud van cultureel erfgoed.
- Andere gaten in de culturele infrastructuur zijn nog minder zichtbaar. Wel is duidelijk dat de spreiding en diversiteit van het culturele aanbod worden aangetast. Op een aantal gebieden dreigen echter structurele problemen, zoals op het gebied van talentontwikkeling en cultuureducatie.
- Het opheffen van productiehuizen en postacademische instellingen in alle sectoren zal onmiskenbaar invloed hebben op de aanwas en ontwikkeling van een nieuwe, vitale generatie kunstenaars. Enkele getroffen instellingen worden gelukkig door gemeenten en fondsen overeind gehouden. Belangrijke voorzieningen voor cultuureducatie worden uitgekleeft en er dreigt een groot gat in de culturele leerlijn als CKV daadwerkelijk wordt afgeschaft als (eindexamen)vak. Ondertussen korten veel gemeenten op de bibliotheek, maar ook op het cultureel centrum in de hoop dat de cursussen zichzelf wel bedruipen. Terwijl ook daar door de crisis de klanten als gezegd wegblijven.
- Culturele organisaties zoeken een nieuwe rol en houding ten opzichte van hun publiek, andere maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en de overheid. Daarnaast ontstaan er nieuwe vormen van samenwerking binnen deelsectoren en op lokaal niveau. Het is onmiskenbaar dat de sector in beweging is gekomen, en dat gaat gepaard met grote gedrevenheid, maar er schuilt ook een gevaar in. Onder druk van overheden of op initiatief van gekorte instellingen zelf wordt er gefuseerd dat het een lieve lust is. Maar te vaak komt een fusie slechts voort uit financiële overwegingen waarbij de verwachtingen van efficiency vaak niet eens reëel zijn. En te weinig wordt eerst gekeken naar wat eigenlijk de kerndoelen van zo'n nieuwe organisatie zouden moeten zijn. Zeker als het bij een fusie aan tijd ontbreekt om echte veranderingen door te voeren.
- Tegelijkertijd worden overal nieuwe vormen van publieks- en fondsenwerving uitgeprobeerd. Ook daar zie je grote dynamiek en creativiteit, maar weinig tijd voor bezinning en soms gaat dat ten koste van de kwaliteit.

- Het levert ook interessante creatieve oplossingen op als instellingen artistieke kwaliteit en ondernemerschap effectief weten te combineren: in het theater ontstaat een nieuwe underground van makers die op zoek zijn naar manieren om zich zo onafhankelijk mogelijk te maken van subsidie, door per artistiek project te zoeken naar relevante maatschappelijke partners. Een mooi voorbeeld uit de bibliotheekwereld is het experiment met uitleenpunten bij Albert Heijn.
- Niet alleen de culturele sector, maar ook de overheid moet zijn eigen rol ten aanzien van de kunsten herdefiniëren. Ook met minder geld kan de overheid een gezonde culturele sector faciliteren, maar dan zal hij stappen moeten ondernemen om van cultuurbeleid meer te maken dan puur subsidiebeleid.
- De maatschappelijke partijen, het bedrijfsleven en het publiek zullen investeren in kunst en cultuur als zij overtuigd zijn van de waarde ervan. De cultuursector zelf zal daar in de komende jaren veel aandacht aan besteden. Een constructieve, positieve houding van de overheid is daarbij heel belangrijk. Met de komst van minister Bussemaker is hiermee een nieuw begin gemaakt. De bezuinigingen zullen op korte termijn niet worden teruggedraaid, maar de cultuursector moet wel meer worden ondersteund door een kabinetsbreed beleid op het gebied van cultureel ondernemerschap. Cultureel ondernemen vraagt om een stimulerend fiscaal klimaat en om consistente wet- en regelgeving. De opheffing van de WWIK en de afschaffing van de zelfstandigenaftrek zijn twee voorbeelden die grote groepen zzp'ers in de culturele sector treffen.
- Het Rijk, provincies en gemeenten moeten de culturele sector als gezamenlijke verantwoordelijkheid zien. Veel instellingen hebben zich in de afgelopen periode vermalen gevoeld tussen Rijk en lagere overheden. Gemeenten hebben veel opgevangen van de rijksbezuinigingen. Tegelijkertijd zou het Rijk zich zorgen moeten maken over het verdwijnen van lokale voorzieningen, zoals veel cultuureducatieve centra.
- Tot slot is er de vraag wat de aangekondigde bezuinigingen en de legitimatiecrisis van de kunstsubsidies met de kunst zelf hebben gedaan. Het heeft de Nederlandse kunstwereld een aantal jaren tot introspectie genoopt en instellingen zijn gedwongen om op een andere manier na te denken over hun verhouding ten opzichte van het publiek. Wellicht is het tijd om de blik weer wat meer naar buiten te richten, opnieuw aan te haken bij artistieke ontwikkelingen in de rest van Europa en daarbuiten, en een nieuw zelfbewustzijn te vinden, dat niet alleen gebaseerd is op het draagvlak van cultuur in de samenleving, maar op de verrijkende, visionaire en ontregelende kracht van onze kunst.

PODIUMKUNSTEN (AANBOD)

Een divers en toegankelijk podiumkunstenaanbod, goed gespreid over het land. Dat was altijd de reden waarom overheden de podiumkunsten subsidieerden. En nog steeds. Ondanks de forse bezuinigingen lijkt ook het nieuwe kabinet Rutte II geen afstand te nemen van die legitimatie. Maar juist die diversiteit, spreiding en toegankelijkheid dreigen nu in gevaar te komen.

Nu langzaam de kruitdampen optrekken in het podiumkunstenlandschap wordt duidelijk wie de forse bezuinigingen van oud-staatssecretaris Zijlstra hebben overleefd en wie niet. Dat er veel instellingen op het gebied van theater, dans en muziek – zowel bij het Fonds Podiumkunsten als in de Basisinfrastructuur (BIS) – zullen wegvallen, is wel duidelijk. Dat heeft uiteraard grote gevolgen voor het podiumkunstenaanbod vanaf 2013.

Ten eerste betekent minder groepen simpelweg minder aanbod. Bij het theater vallen de klappen met name bij de gezelschappen die werden ondersteund door het Fonds Podiumkunsten: twintig groepen raken hun subsidie kwijt, waarvan 13 ondanks een positief advies. Bij dans zit de krimp juist in de BIS: van de zeven gezelschappen blijven er vier over. In de muziek is er schade aan beide kanten: zowel bij de orkesten als bij de ensembles. De beoogde fusie van het Brabants Orkest en het Limburgs Symfonie Orkest tot Zuid Nederlands Orkest is in dit licht bezien al haast goed nieuws, maar het is weer een orkest minder in een land dat zich (ook in termen van geografische spreiding) kon beroemen op een rijke klassieke-muziekcultuur. De opheffing van het Metropole Orkest en de inkrimping van het Muziekcentrum van de Omroep komen daar nog eens bij. Hoe de geplande samenwerkingsverbanden tussen Residentie Orkest en Rotterdams Philharmonisch Orkest respectievelijk Gelders Orkest en Nederlands Symfonieorkest ook zullen uitvallen, één ding staat vast: ze zijn uit nood geboren. Ook de provinciale en gemeentelijke bezuinigingen op de podiumkunsten treffen de dans en de muziek het hardst.

Het aanbod voor de jeugd wordt eveneens kleiner. Hoewel enkele jaren geleden een inhaalslag voor de jeugddans is gemaakt, wordt die subsector in de huidige bezuinigingsstorm in één keer van de kaart geveegd. Door star vast te houden aan vaste bedragen voor jeugdtheatergezelschappen in de BIS bewerkstelligt de Raad voor Cultuur dat een groot gezelschap als de Toneelmakerij – dat overigens mede zo groot is door de wens van de politiek – nu z'n budget ruim gehalveerd ziet, terwijl een kleiner gezelschap met een kleiner verzorgingsgebied als Sonnevank er geld bij krijgt, dat ze wellicht niet nodig heeft.

Ook het aantal voorstellingen zal vanaf 2013 snel afnemen, niet alleen omdat het aantal producerende instellingen daalt, maar ook omdat de instellingen die overeind blijven waarschijnlijk minder voorstellingen zullen gaan maken. Het maken van een voorstelling (of dat nu een concert, een dansvoorstelling of een toneelvoorstelling is) is een duur proces en door er minder te maken bespaar je kosten. Bovendien kun je een voorstelling rendabeler maken door hem vaker te spelen. Series van voorstellingen zullen daarom naar alle verwachting langer worden. Toneelgroep Amsterdam werkt al langer met dit principe: voorstellingen worden in lange series gespeeld en blijven op het repertoire om ook in latere seizoenen weer te kunnen worden opgevoerd. Voorwaarde

voor deze manier van werken is een groot ensemble van acteurs, dansers of musici dat vast aan het gezelschap is verbonden. Voor kleinere groepen (zowel in de BIS als bij het Fonds) is dat geen optie. Alleen theatercollectieven als Wunderbaum of Dood Paard hebben de mogelijkheid om langer met eenzelfde groep spelers te werken.

Publiekscijfers

Het Fonds Podiumkunsten heeft haar subsidies gekoppeld aan het aantal speelbeurten dat een groep kan waarmaken. Daarmee hoopt het Fonds langere speelperiodes teweeg te brengen. Immers: alleen als je speelt krijg je geld, voor de periodes dat je nieuw werk maakt moet je sparen. Het Fonds vermoedt ook dat de uitkoopsommen zullen stijgen en dat het voor groepen makkelijker wordt daarvan te leven. Of dat zo is, valt nog te bezien, omdat ook podia het zwaar hebben, zoals blijkt uit een analyse van de podia in deze publicatie.

Minder aanbod en minder podia zouden in theorie goed moeten zijn voor de zaalbezetting van gesubsidieerde theatersector. Uit onderzoek van economisch onderzoeksbureau Ape en cijfers van de VSCD (Vereniging van Schouwburgen en Concertgebouwdirecties) blijkt namelijk dat de bezoekersaantallen van gesubsidieerde toneelvoorstellingen relatief stabiel zijn. Als bezoekers in dezelfde getale naar het geringere aanbod komen kijken, zou het aantal verkochte kaartjes per voorstelling dus omhoog moeten gaan. Anders is dat bij dans, muziek en opera. Daar lopen de bezoekerscijfers terug. Maar in de dans en in de muziek wordt het meest bezuinigd met een nog veel kleiner aanbod tot gevolg. Dus ook daar zou de bezettingsgraad in theorie omhoog moeten gaan.

Het is niet per se een slechte ontwikkeling dat vraag en aanbod (ook) in de gesubsidieerde sector meer met elkaar in balans worden gebracht, maar de sterkere nadruk op publiekscijfers en eigen inkomsten heeft ook grote nadelen. Ten eerste heeft het effect op de spreiding van voorstellingen. Met name in de regio (buiten de Randstad buiten de grote steden) dreigt een neerwaartse spiraal te ontstaan: minder publiek leidt tot minder gesubsidieerde voorstellingen op de regionale podia en tot minder belangstelling van de grotere gezelschappen, wat weer leidt tot nog minder publiek. Er is in iedere regio een min of meer gegarandeerd aanbod van gesubsidieerde voorstellingen, omdat de BIS-gezelschappen nadrukkelijk als taak hebben gekregen hun regio te bespelen, maar de diversiteit van het aanbod neemt af. Als het gaat om de muziek, dan neemt het aantal regio-orkesten af en daarmee het regionale muziekaanbod. Je zou kunnen betogen dat het aanbod meer in overeenstemming wordt gebracht met het bezoekerspotentieel, maar de gevolgen voor individuele dans- en muziek- en theaterliefhebbers in de regio zijn groot.

Ten tweede heeft die nadruk op zaalbezetting, publiekscijfers en eigen inkomsten ook gevolgen voor de artistieke ontwikkeling van de podiumkunsten. Niet alle gezelschappen halen hoge publiekscijfers. Sommige zijn voortrekkers: interessant voor een beperkt publiek, maar wel van belang voor de artistieke ontwikkeling van de discipline. En er zijn gezelschappen die andersoortig theater maken die juist dóór hun artistieke vorm een klein publieksbereik hebben. De intieme ervaringen die bijvoorbeeld Boukje Schweigman creëert zijn gebaat bij (zeer) kleine publieksgroepen en zijn niet te transponeren naar de grote zaal. Een ander voorbeeld is het Ives

Ensemble dat zich heeft toegelegd op zelden uitgevoerde muziek van Amerikaanse eenlingen John Cage en Morton Feldman. Ze vormen de humuslaag voor een cultuur die in de allereerste plaats in artistieke zin rendeert. Maar het is ook repertoire voor een beperkt publiek, dat zich moeilijk in een verdienmodel laat persen.

Door publiekscijfers leidend te maken, wordt de kloof tussen het klassieke, ongesubsidieerde podiumkunstenaanbod in de grote zaal en het kleinschalige, bijzondere, gesubsidieerde aanbod vergroot. Overigens doet de nadruk van de beleidsmakers op de grote zaal – waar het grote publiek zou zitten - geen recht aan de recente artistieke ontwikkelingen waarin makers steeds vaker aan de slag gingen buiten de reguliere theaterzalen.

Too Big to fail

Recent waren De Utrechtse Spelen (DUS) volop in het nieuws: het BIS-gezelschap moest financieel gered worden door gemeente en provincie Utrecht na een risicovol zakelijk avontuur. Hier zien we het gevaar van blind varen op het halen van een zo groot mogelijk publieksrendement. Het was niet de artistieke kwaliteit, maar het overtrokken inzetten op zoveel mogelijk toeschouwers dat DUS uiteindelijk financieel de das omdeed.

De BIS-instellingen zijn dus *too big to fail*. Alle grote woorden over grotere marktorientatie en onafhankelijker worden van subsidiegeld ten spijt, als een bedrijf er een financiële puinhoop van maakt, moet de gemeenschap het opruimen. Dat is slecht voor de zakelijke verantwoordingszin van culturele instellingen, slecht voor maatschappelijk draagvlak van de kunsten en slecht voor alle lokale instellingen.

Het geval DUS werpt ook een licht op een onvoorzien effect van een aantal ontwikkelingen in het kunstbeleid. Gemeenten hangen allerlei partnerschappen en maatschappelijke verbanden op aan hun grotere instellingen. DUS was bijvoorbeeld onmisbaar in het Utrechtse *bid* voor Culturele Hoofdstad 2018. Deze tendens zal de komende jaren bij krimpende budgetten en slinkend maatschappelijk draagvlak alleen maar toenemen. Overheden, zeker gemeenten, verlangen steeds meer tegenprestaties van gesubsidieerde instellingen. Ze moeten fuseren of samenwerken met andere culturele en maatschappelijke partners in de stad, jonge makers opleiden en educatie verzorgen. Die vraag om samenwerking is echter vaak vooral een verkapte bezuinigingsmaatregel. Achter de Rotterdamse fusie van het Ro Theater, de Rotterdamse Schouwburg, Wunderbaum en Productiehuis Rotterdam zit geen discussie over de kerntaken die instellingen zouden moeten of kunnen hebben. Hetzelfde geldt voor de fusie van de Zuidelijke orkesten. Het gevaar is dat er voor steeds minder budget zóveel verwacht wordt van culturele instellingen dat het zo goed mogelijk uitvoeren van die kerntaken in gevaar komt, met als slachtoffer de artistieke kwaliteit. Of erger, zoals de casus DUS laat zien.

Talent

Een van de taken die instellingen in de Basisinfrastructuur serieuzer moeten nemen dan ze voorheen deden is talentontwikkeling, nu de productiehuizen geen rijks geld meer krijgen en voor het grootste deel dreigen te verdwijnen. De vraag is echter of een

grotere inzet van de BIS-gezelschappen genoeg is om de kloof tussen opleiding en werkpraktijk in de podiumkunsten te kunnen overbruggen. Het wordt voor jonge makers lastig zich na hun opleiding artistiek autonoom te ontwikkelen, omdat bij een gezelschap toch andere – meer zakelijke – belangen spelen dan de ontwikkeling van jong talent. Aan de andere kant waren productiehuizen een typisch Nederlandse uitvinding, die je nergens anders in Europa vindt. De productiehuizen hadden met name als effect dat hier iedere nieuwe generatie podiumkunstenaars steeds nieuwe kleine groepen oprichtte die in de kleine zaal en op locatie de artistieke vernieuwing levend hielden. Het ‘opleiden’ van grotezaal-regisseurs en –choreografen en nieuwe artistiek leiders was pas enkele jaren beleid. Het is te vroeg om te concluderen of dat effect heeft gehad.

Er inmiddels ook is een groeiende groep podiumkunstenaars ontstaan die zich los van de vaste structuren bewegen: jonge groepen die zich onafhankelijk opstellen en liever zonder subsidie werken dan zich te voegen naar grillige overheidseisen. Die nieuwe verbanden en samenwerkingen zoeken om maar zo onafhankelijk mogelijk te kunnen zijn van subsidiegevers. Zij zijn de nieuwe *underground* en vormen zo de nieuwe humuslaag waarin jong talent kan ontkiemen. Zeker nu de druk op de project- en jongtalent-gelden bij het Fonds Podiumkunsten hoog zal oplopen is het niet raar om te denken dat het verlangen van jonge makers om zich relatief los van subsidiestructuren te bewegen zal groeien.

Dat neemt niet weg dat het aantal afstuderende podiumkunstenaars en muzikanten nog altijd groot is. Nu door de bezuinigingen het aantal groepen en het aantal voorstellingen krimpt is er minder plaats voor afgestudeerden. Het kunstvakonderwijs anticipeert daar inmiddels al op door de instroom van de opleidingen te beperken.

Buitenland

Het is een opluchting dat er uiteindelijk een oplossing is gevonden voor de collecties van het Theaterinstituut en van Muziek Centrum Nederland, die worden opgeheven. De UvA neemt beide over, waardoor de geschiedenis van muziek en theater in Nederland is geborgd, al is de vraag hoe open die collecties worden. Dat wil zeggen: is er nog ruimte voor collectievorming en blijven de archieven wel voor iedereen ontsloten (zie ook het hoofdstuk Archieven). De sectortaken van TIN en MCN worden overgenomen door andere instellingen (met name de internationale promotie), worden vermarkt of verdwijnen.

Ten slotte een algemene observatie. De subsidieperikelen van de afgelopen jaren hebben het podiumkunstenveld genoodzaakt tot sterke introspectie. Iedereen is met z'n eigen sores bezig; voor een open blik naar buiten is weinig tijd en ontbreekt de rust. Maar wie goed oplet ziet dat de Nederlandse podiumkunsten inmiddels niet meer de artistieke voortrekkersrol van een aantal jaren geleden innemen. Wil de overheid de terugkerende mantra dat de Nederlandse kunst tot de internationale top moet behoren serieus nemen, dan zal er niet alleen moeten worden geïnvesteerd in uitwisseling en zullen Nederlandse makers zelf de blik meer naar buiten moeten richten.

Robbert van Heuven en Simon van den Berg

PODIUMKUNSTEN (PODIA)

De podia in Nederland worden niet gefinancierd door het rijk en hebben dus ook niet te maken met de bezuinigingen. Of toch wel? Op drie manieren, allemaal grotendeels onzichtbaar, worden de schouwburgen in de tang genomen. De gevolgen kunnen wel eens groter zijn dan de subsidiekortingen aan de aanbodkant.

Ten eerste zijn er de directe bezuinigingen. Niet alleen het rijk bezuinigt, ook de gemeenten doen dat. De exploitatie- en programmeringsbudgetten van de schouwburgen staan al langer onder druk, maar de kortingen komen nu in een stroomversnelling. Met name in Amsterdam maakte de Kunstraad een duidelijke keuze voor spelers in plaats van stoelen. Onder andere De Engelenbak, het Tropentheater en het Ostadetheater verliezen hun subsidie, de Stadsschouwburg en het Concertgebouw moeten het met vijftien procent minder doen. De gemeente Amsterdam kan dat echter doen met in het achterhoofd het besef dat in de hoofdstad particulier initiatief veel opvangt, zoals de ongesubsidieerde exploitatie van Carré, DeLaMar en het Compagnietheater bewijst.

Elders in het land ligt dat moeilijker. Het is nu nog niet duidelijk of er daadwerkelijk schouwburgen moeten sluiten (wat onwaarschijnlijk is), maar kortingen van tegen de tien procent op de exploitatiesubsidies komen voor.

Dit is des te schadelijker door de tweede ontwikkeling die plaatsvindt, en die zich buiten het overheidsingrijpen afspeelt: de podiumkunsten verliezen publiek. Het wordt nogal eens vergeten, maar de jaren nul kenden een absolute *boom* qua podiumkunstbezoek. Volgens de VSCD steeg het aantal bezoeken aan podiumkunsten tussen 2001 en 2008 van 11,6 tot 14 miljoen per jaar. Musicalkaartjes waren niet aan te slepen, er hoefde maar ergens cabaret te staan en het was uitverkocht en klassieke muziek en toneel deden heel aardig mee. Alleen het bezoek aan dans liep terug.

Die trend is rond 2009 gekeerd. Langzaam maar zeker loopt het bezoek aan podiumkunsten terug. De kunstwereld zal graag de negatieve toon uit Den Haag de schuld geven, maar er zijn ook duidelijke inhoudelijke redenen. Cabaret heeft met een enorm overaanbod zijn glazen ingegoooid. Musical is geen *novelty* meer. Theatertours van bands zijn een codeterm voor gemakzucht geworden. De klassieke muziek heeft een imago probleem. Overigens is het publiek zeker nog bereid om te komen, maar wil steeds iets nieuws, een *event*. En die *events* zijn steeds vaker te vinden buiten de theaterzalen. Zie bijvoorbeeld het voortdurende succes van festivals (waarover later meer) of van de megahit *Soldaat van Oranje*.

Laagdrempelig vermaak

Deze ontwikkeling is funest voor schouwburgen die nu moeten bezuinigen. Immers, de succesvolle programma's (met name cabaret) betaalden min of meer voor de risicovolle programmering van gesubsidieerd toneel. Het was in principe mogelijk om – mits de huur van het gebouw en het salaris van de directeur gedekt werden door een exploitatiesubsidie – een schouwburg te programmeren zonder speciale

programmeringssubsidie. Een schouwburgdirecteur spreidde zijn of haar risico en verdeelde avonden over hoge kunst en laagdrempelig vermaak, zo lang hij of zij gedurende een seizoen maar quitte speelde. Er werd vervolgens in kunstkringen veel geklaagd over het feit dat de programmering steeds veiliger werd en dat gesubsidieerde gezelschappen steeds minder voet aan de grond kregen in regioschouwburgen, maar het systeem werkte.

Maar nu ook musicals en populaire muziek tot de risicoprogrammering zijn gaan behoren, dreigt dat systeem in elkaar te zakken. Een schouwburg programmeren wordt dan een verliesgevende onderneming, en dat kunnen gemeenten nu niet opvangen. Schouwburgen wordt daarom gevraagd om te snijden in hun exploitatie, maar dat is erg lastig. Het publiek blijkt extra gevoelig voor personeel-intensieve service, zoals goede bereikbaarheid van de kassa, persoonlijke ontvangst aan de deur en geen rijen bij garderobe of bar. De inzet van vrijwilligers groeit wel, maar het is nog niet genoeg. Het is bovendien de vraag of vrijwilligers (altijd) kunnen voldoen aan de hoge eisen die het publiek aan de service stelt.

In het uiterste geval volgt sluiting, maar in sommige gevallen zou je kunnen spreken van 'onzichtbare sluiting': de programmering wordt afgeschaft en de zaal gaat in de ramsj bij het feesten-en-congressen-circuit. Dat is niet per se erg. Nederland heeft – zeker na de schouwburgbouwwoede van de laatste twee decennia – een stevig overschot aan theaterzalen. Ironisch is dan wel weer dat in dat nieuwe verkoopgebied de schouwburgen van de regen in de drup raken: alle podia zijn ineens elkaars concurrent geworden op de evenementenmarkt en die is met een voortdurende economische crisis al niet zo heel erg groot.

Er lijkt nu zelfs een nieuw circuit in opkomst dat in aanbod voorziet voor dit soort zalen. RTL-Z geeft bijvoorbeeld theatershows met financieel nieuws en advies en voor de Olympische Spelen was er in DeLaMar een avond over sport en inspiratie. Kookgek Joop Braakhekke kan met zijn theatertour als voorloper worden gezien. Laten we het congretheater noemen.

Onrendabel

De derde manier waarom podia in de problemen komen, is de indirecte invloed van de overheidsbezuinigingen. Door het aantal groepen terug te brengen verschaalt het Rijk het aanbod. Voor de regioschouwburgen is dit niet een direct probleem – die programmeerden al niet zoveel gesubsidieerd aanbod -, maar juist de schouwburgen met een sterk artistiek profiel (denk aan Toneelschuur Haarlem, Rotterdamse Schouwburg of Stadsschouwburg Utrecht) kunnen minder variatie bieden dan ze tot nu toe deden. Het is echter nog niet duidelijk of het publiek dit überhaupt als een probleem ziet. Het vaste theaterpubliek is trouw publiek (zie ook het hoofdstuk over het Aanbod).

Het sterkst doet dit laatste probleem zich echter voor in de kleine zalen. Het exploitatiemodel van de regioschouwburgen was op hen nooit van toepassing. In de kleine zaal is immers geen winst te maken. Zeker buiten de Randstad liggen de vlakke vloeren onder vuur (bijvoorbeeld de Verkadefabriek in Den Bosch of Plaza Futura in Eindhoven), de lokale overheden zijn steeds minder bereid om een structureel onrendabel podium overeind te houden. En als Carver, Keesen&Co, het Onafhankelijk

Toneel, Bambie of 't Barre Land (allemaal groepen die hun subsidie kwijtraken) niet meer komen spelen, komt hun publiek dan nog wel naar de zaal?

Het Fonds Podiumkunsten denkt van wel. Bij het presenteren van de regelingen voor de huidige subsidieperiode verklaarde fondsdirecteur George Lawson dat het verminderen van het aantal groepen weliswaar verschrikkelijk is voor diegenen die hun subsidie beëindigd zien, maar dat het voor de programmering, de uitkoopsommen, en de bezoekerscijfers – kortom voor de kleinezaal-biosfeer als geheel, ook veel voordelen zou opleveren. Immers: veel minder groepen concurreren om de schaarse avonden in de zalen, het spelen van langere series wordt daardoor makkelijker, wat het voor groepen ook makkelijker maakt om publiek te winnen. Deze redenering gaat er (niet geheel ten onrechte) van uit dat het publiek in de kleine zaal niet in de eerste plaats op de groep af komt, maar op de zaal zelf. De verwachting is dan dat het publiek dat nu komt, ook in de nieuwe situatie blijft komen, maar omdat er minder verschillende voorstellingen te zien zijn, stijgt het bezoek per voorstelling.

Binnen de afnamekant van de podiumkunsten nemen de festivals een bijzondere positie in. Zij worden immers wel gesubsidieerd en voldoen vaak al langer en beter aan de eisen van publieksgerichtheid en cultureel ondernemerschap die nu zo ferm verankerd zijn in het beleid. Toch vallen juist in deze categorie harde klappen, met negatieve subsidieadviezen voor het Gergiev Festival in Rotterdam, Over het IJ in Amsterdam en Boulevard in Den Bosch.

De gevolgen voor de sector zijn echter nog zeer onduidelijk. Ten eerste, omdat subsidie voor deze festivals een veel kleiner deel van de totale begroting inneemt, ten tweede omdat ze lokaal vaak een specifieke rol hebben die de gemeenten waarschijnlijk niet zullen willen opgeven en ten derde omdat in het ruime half jaar dat deze instellingen nog hebben tot hun volgende editie er nog van alles kan gebeuren.

Op het gebied van festivals is echter wel een interessante ontwikkeling te zien: deze *events* zijn blijkbaar nog niet speciaal genoeg en dus is het *mega-event* in opmars. Utrecht heeft haar Vrede van Utrecht, Brabant heeft Jeroen Bosch en tal van gemeenten streven naar de titel van Culturele Hoofdstad van Europa in 2018. Het gaat hierbij om eenmalige evenementen, waar gedurende een aantal jaar talloze activiteiten aan worden opgehangen. Ze zijn groot genoeg om voor de gemeente als zwaar prestige- en marketinginstrument te worden ingezet, en hun eenmaligheid maakt de financiering eenvoudiger dan een kleiner jaarlijks terugkerend evenement.

Wat de uiteindelijke culturele opbrengst van deze grote festiviteiten zal zijn en of hun begrotingen de komende gemeentelijke bezuinigingen heelhuids zullen overleven is echter zeer ongewis. Ook hier geldt: wordt vervolgd.

Simon van den Berg en Robbert van Heuven

FILM

Het Filmfonds ziet vanaf volgend jaar haar productiebudget met bijna 30 % dalen, het Rotterdam Mediafonds is opgeheven en nu dreigt ook het Mediafonds van de publieke omroep te sneuvelen. Reden voor de filmbranche om de alarmbel te luiden. “Dit brengt de hele infrastructuur die daaronder ligt aan het wankelen”, merkte Filmfondsdirecteur Doreen Boonekamp vorig jaar al op over de bezuiniging.

Frans van Gestel, producent van kassakrakers (*Alleen maar nette mensen*, *Alles is familie*), maar ook van artfilms (*Joy*, *Code Blue*) uitte in september op de Filmkrantsite zijn zorgen wat minder diplomatiek. “Natuurlijk: het is crisis en er zijn belangrijkere dingen dan film. Als kinderen zonder ontbijt op school komen, is dat erg. Maar wat willen we met onze cultuur? Willen we een totale kaalslag?”

Boonekamp en Van Gestel maken zich terecht ernstige zorgen, want de overheid zet de Nederlandse filmwereld vanaf 2013 op een crashdieet. De film- en documentairebranche zal de komende jaren stevig afvallen: er zullen in de komende jaren aanzienlijk minder films en documentaires worden gemaakt.

De belangrijkste financiers voor filmproductie zijn naast het Filmfonds de publieke omroep (het CoBO-Fonds, het Mediafonds en de omroepen), particuliere investeerders, distributeurs, (distributieggarantie) en producenten. Hun gezamenlijke investeringen leidden vorig jaar tot een topjaar voor de Nederlandse film: met bijna 7 miljoen bezoekers zorgden Nederlandse films voor 22% van het totale bioscoopbezoek. De filmbranche heeft zich in de afgelopen jaren een voorbeeld van geslaagd cultureel ondernemerschap betoond met eigen inkomenspercentages boven de 70%.

Nu zegt de hoeveelheid films en goed cultureel ondernemerschap niet altijd iets over de kwaliteit. In vergelijking tot Denemarken bijvoorbeeld, ondersteunde het Nederlands Filmfonds grofweg anderhalf keer zoveel speelfilms als zijn Deense collega-instelling. Maar anderhalf keer zoveel films betekent niet automatisch meer kwaliteit. Daarvoor zijn de voorwaarden in Denemarken beter: Deense films sleepten vorig jaar ruim vijftig internationale prijzen binnen, waaronder als meest prestigieuze de Oscar voor beste buitenlandse film (*In a better world* van Suzanne Bier) en de prijs voor beste Europese film (*Melancholia* van Lars von Trier). Voor de Nederlanders was dat jammer genoeg niet weggelegd.

Maar internationale prijzen zijn maar één aspect van een filmcultuur. Er zijn er meer. Films weerspiegelen ook de nationale cultuur. Zij maken iets duidelijk over waarden en normen in een samenleving. Zo schuilt achter de kluchtige oppervlakte van *Alleen maar nette mensen* een ongemakkelijke film over etnische vooroordelen in onze samenleving. Dat alle films van Eddy Terstall (*Simon, Deal*) een pleidooi voor (seksuele) vrijheid zijn, zegt iets over de maker, maar ook over de Nederlandse samenleving. In een recent interview in Het Parool formuleerde Terstall het aldus: “Ik vind het belangrijk dat we geen stappen terug doen in de seksuele revolutie. De notie dat het naakte vrouwenlichaam taboe is, is gevaarlijk. Een land waar mensen naakt in elkaars nabijheid zijn, is meestal een beschaafd, welvarend en gelukkig land. Die zaken hebben rechtstreeks met elkaar te maken.”

Historisch hoogtepunt

De Nederlandse film heeft niet alleen een cultureel, maar ook een economisch belang. Dat laatste klinkt vanzelfsprekend, maar was het lange tijd niet. Na de commerciële bloeiperiode van de jaren zeventig (*Blue Movie*, *Turks fruit*, *Soldaat van Oranje*) belandde de Nederlandse film langzaam in een diep dal. De bodem werd bereikt in 1994 toen Theo van Gogh's *06* met slechts dertigduizend bezoekers de succesvolste film van het jaar was. De ommekeer kwam in 1999 met een fiscale stimuleringsmaatregel, die het voor particulieren aantrekkelijk maakte om in films te investeren. Het aantal Nederlandse films nam sterk toe. In de jaren negentig werden jaarlijks ongeveer vijftien films gemaakt, maar dat aantal verdubbelde in het begin van deze eeuw. Er werd gejuicht, maar er was ook kritiek. Veel Nederlandse films leken een bijproduct van een veilig beleggingsproduct. Investeren in films was een spel zonder nieten geworden. De politiek was *not amused*, want de schatkist liep tientallen miljoenen aan belastinginkomsten mis. Terwijl de filmbranche een aanscherping van de regeling bepleitte, werd hij 2006 afgeschaft. Daar plukt de filmsector nu de zure vruchten van, want de extra middelen die het fonds kreeg als compensatie voor de afschaffing van deze regeling, verdwijnen nu, terwijl in omliggende landen wel interessante fiscale regelingen zijn geïntroduceerd. De Nederlandse speelfilmbranche zal volgend jaar veel minder geld te besteden hebben. Hoeveel minder is nog onduidelijk, maar alleen al het Filmfonds heeft voor filmproductie 9 miljoen euro minder te besteden, omdat de overheidssubsidie wordt teruggebracht. Die 24 miljoen die het Filmfonds nog te besteden heeft is 1,50 euro per Nederlander. Ter vergelijking: het Deense Filmfonds kreeg vorig jaar 65 miljoen euro van de overheid op haar rekening gestort. Omgerekend per Deen is dat bijna 10 euro.

De bezuinigingsklap komt hard aan in de Nederlandse filmwereld, omdat naast het Filmfonds ook de genoemde andere financieringsbronnen minder zullen opleveren. Producent Frans van Gestel verwacht niet alleen minder films, maar ook inhoudelijke verschraving, merkte hij recent op in de Filmkrant. "Periodefilms en films met meerdere personages en verhaallijnen, zoals *Alles is familie*, krijgen het lastig. Ik verwacht meer sociaal-realistische drama's, want die kun je voor 1,5 à 2 miljoen euro maken. Er is niets mis met zulke films, maar de filmcultuur zal minder divers worden."

De hoop dat *crowdfunding* de gevolgen van de bezuinigingen zou kunnen opvangen, heeft inmiddels plaatsgemaakt voor een realistischer visie. Crowdfunding is geschikt om relatief kleine bedragen, van duizend tot tienduizend euro, bij elkaar te sprokkelen. Genoeg voor een korte film, maar voor een speelfilm van marginale betekenis. De kracht van crowdfunding ligt voor speelfilms meer in het vroegtijdig creëren van een fanbase voor de film dan in substantiële financiële steun.

Verbijstering

De bezuinigingen komen extra hard aan doordat het fiscale filmstimuleringsbeleid zoals dat tot 2007 van kracht was geen vervolg heeft gekregen. Zo'n beleid had het leed nu kunnen verzachten. Veel Europese landen kennen wel een dergelijk beleid. Zo heeft België sinds 2003 een *tax shelter*. Filmproducenten die er gebruik van maken, verplichten zich om op iedere euro fiscaal voordeel anderhalve euro in België te besteden. Het leverde België in negen jaar 700 miljoen euro (!) aan filminvesteringen op. Alleen al vorig jaar werd er voor 170 miljoen euro geïnvesteerd. De audiovisuele sector groeide sinds 2003 met 25% en het aantal in België geproduceerde films nam met 250%

toe. Buitenlandse producenten staan in de rij om met Belgische collega's coproducties te maken. Zelfs Hollywoodsterren worden geregeld in België gesignaleerd, zoals in december Nicole Kidman bij de opnames van de Europees-Amerikaanse coproductie *Grace of Monaco*, over het leven van Grace Kelly.

Omdat ook Nederlandse producenten willen profiteren van tax shelters in Europese landen, vloeit veel Nederlands filmgeld naar het buitenland, vooral naar België. Volgens een schatting van het Filmfonds verdween alleen vorig jaar al bijna 14 miljoen euro naar het buitenland. Voor wie dit abstract vindt klinken: voor *Gooische vrouwen*, de grote filmhit van vorig jaar, werd de postproductie volledig in België gedaan. Nederlandse filmbedrijven liepen alleen al door deze film tonnen aan inkomsten mis. De uitstroom van filmkapitaal leidde recent tot het faillissement van Cineco, Nederlands oudste filmfab. De meerderheid in de Tweede Kamer lijkt niet wakker te liggen van het wegvloeiën van Nederlands filmgeld. Een D66-motie om onderzoek te laten doen naar de mogelijkheid van een tax shelter werd tot verbijstering van de filmbranche eind november bijna Kamerbreed verworpen.

Niet alleen de filmproductie lijdt onder de bezuiniging, maar ook de filmcultuur in bredere zin. Het budget van het Nederlands Film Festival is met een kwart gedaald. De toekomst van het jeugdfestival voor film, televisie en nieuwe media Cinekid is onzeker nu het geen deel meer uitmaakt van de culturele basisinfrastructuur. Dat geldt ook voor het postacademische Binger Filmfab, dat een broedplaats is voor internationale filmtalenten. Ook het jaarlijkse Holland Animatie Film Festival (HAFF) en het Nederlands Instituut voor Animatie Film (NIAF) verkeren in een overlevingsstrijd door hun verwijdering uit de basisinfrastructuur. Ook op gemeentelijk niveau maken bezuinigingen slachtoffers. In Rotterdam werd vorig jaar al het Rotterdam Media Fonds, dat jaarlijks ruim twee miljoen euro kon besteden aan audiovisuele producties, gesloten. Tilburg heeft de primeur dat het de eerste stad is waar een filmtheater de deuren sluit: Filmfoyer Tilburg stopt per 1 januari 2013.

Linkse directe

Zoals vaak bij bezuinigingen zorgt de opeenstapeling voor ellende. Zo krijgt de Nederlands documentaire niet alleen te maken met de bezuinigingen bij het Filmfonds, maar is een grotere klap de in het regeerakkoord aangekondigde opheffing van het Mediafonds. Als dit voornemen – een linkse directe die niemand zag aankomen – doorgaat, verdwijnt jaarlijks 16 miljoen euro voor de productie van culturele producties voor radio, tv en internet. De grootste klap valt in de hoek van tv-drama en documentaires. Uitstekende dramaserieën als *Overspel* en *Bellicher* zullen niet meer op zo'n kwaliteitsniveau gemaakt kunnen worden. De Nederlandse documentairetraditie krijgt door het wegvallen van acht miljoen euro steun van het Mediafonds een enorme dreun. Naar verwachting zal het aantal documentaires halveren. De filmbranche heeft het succes van de Nederlandse film in de afgelopen jaren onvoldoende aangegrepen om minder afhankelijk te worden van overheidssubsidie. Men heeft de vette jaren niet gebruikt om de filmbranche een stevige basis te geven. San Fu Maltha, producent van onder meer Paul Verhoevens *Zwartboek*, trok acht jaar geleden in de Filmkrant na afschaffing van het fiscale stimuleringsbeleid al de conclusie dat de filmwereld meer op eigen benen moest gaan staan. “Je moet jezelf nooit afhankelijk maken van de politiek. Als je dat wel doet krijg je te maken met de politieke waan van de dag. De grap daarvan is dat die elke dag anders is.” Wijze woorden, waar niet naar is geluisterd, met als gevolg dat de bezuinigingen nu dubbel hard aankomen.

Het had anders gekund als de filmbranche naar Frankrijk had gekeken. In Europa's belangrijkste filmland is de filmproductie door een paar maatregelen structureel gegarandeerd. De belangrijkste is een heffing van ruim 10% op bioscoopkaartjes. Vorig jaar leverde dat 150 miljoen euro op, die de basis van de Franse filmproductie vormt. Als Nederland ook zo'n maatregel zou kennen, had deze vorig jaar 24 miljoen euro opgeleverd. Dat de Nederlandse filmbranche zo'n heffing niet heeft ingevoerd, komt doordat de bioscoopexploitanten het niet willen. Hij gaat ten koste van hun winst en daar voelt men niet voor.

Het is een zwak punt van de Nederlandse filmbranche: iedereen bewaakt zijn deelbelang, maar niemand het algemene belang. Een overkoepelende organisatie is er niet. Het is te hopen dat de nood nu hoog genoeg is om de verschillende belangen te overbruggen en gezamenlijk optreden mogelijk te maken.

Jos van der Burg

E-CULTURE

Een van de relatief jonge loten aan de stam van kunst en cultuur is e-cultuur. De wortels van deze beweging liggen iets minder dan twintig jaar terug op het breukvlak van kunst en technologie. Binnen de medialabs waar e-cultuur in de voorbije decennia gestalte kreeg, worden vanuit verschillende disciplines de grenzen en mogelijkheden van informatie- en communicatietechnologie verkend, bekritiseerd en uitgedaagd.

Die bijzondere en vergaande fascinatie met de toen nog nieuwe media, leidde tot een waaier van onderzoek, artistieke creaties en nieuwe toepassingen. Nederland heeft zich al vroeg ontwikkeld tot een prominente speler in de internationale e-cultuurbeweging. Het werk van de Nederlandse medialabs behoort internationaal tot de top. Festivals als PicNic (Amsterdam), STRP (Eindhoven) en Deaf (Rotterdam) zijn grotendeels voortgekomen uit de e-cultuur beweging en zetten Nederland internationaal op de kaart. Het zijn belangrijke plaatsen waar de resultaten van de medialabs voor een groot publiek toegankelijk worden.

Perspectief

Binnen het veld van e-cultuur wordt technologie uitgeprobeerd, uiteengelegd en gereconstrueerd, vanuit een artistiek of maatschappelijk perspectief of een combinatie van beiden. Recent is er sprake van een trend van verbreding; in de medialabs wordt behalve op ICT ook gefocust op andere nieuwe technologieën en toepassingen, bijvoorbeeld biotechnologie. Het werk dat in de medialabs plaatsvindt, kenmerkt zich verder door de ontwikkeling en snelle adoptie van nieuwe methoden van ontwikkelen, innoveren en toegankelijk maken van kennis. *Open source* en *open content* zijn in het hart van deze beweging ontwikkeld, net als co-creatie. *Creative Commons* als alternatieve vorm van omgaan met intellectueel eigendom, is ook al geruime tijd gemeengoed in e-cultuur. De nadruk ligt veel meer op het delen van kennis, dan het voor eigen profijt afschermen ervan. De implicaties van het werk binnen het veld van e-cultuur, dat zich nog steeds vernieuwt, reiken verder dan kunst en cultuur, tot in het brede domein van innovatie. Het *arts and technology* onderzoek verhoudt zich tot innovatie in de creatieve industrie als fundamenteel wetenschappelijk onderzoek tot industriële innovatie.

Ondanks het groeiende belang van de sector is niet altijd voor iedereen duidelijk welke activiteiten en instellingen tot het domein van e-cultuur gerekend moeten worden. Een complicerende factor daarbij is dat de labs opereren in een dynamisch veld dat zelf ook voortdurend zijn grenzen verlegt. Volgens sectorinstituut Virtueel Platform is e-cultuur "...een beleidsterm die staat voor 'elektronische cultuur' en verwijst naar alle culturele en artistieke ontwikkelingen en veranderingen in het culturele domein onder invloed van de nieuwe media en de opkomende technologieën (ICT), met een duidelijk maatschappelijk belang en impact." Uit onderzoek van datzelfde Virtueel Platform, uitgevoerd door Bureau Veldkamp in 2011, komt naar voren dat er in Nederland naar schatting 1480 organisaties, bedrijven en zelfstandigen actief zijn binnen de e-cultuur. Het gaat om een diverse en pluriforme sector waarin verschillende disciplines en competenties van groot belang zijn. De sector herbergt technici, curatoren en ondernemers, actief binnen kunstenaarspraktijken, grote bedrijven, labs, opleidingen,

culturele organisaties of als zelfstandigen. De laatsten zijn oververtegenwoordigd in de sector e-cultuur. Meer dan elders zijn binnen de e-cultuur organisaties zonder winstoogmerk actief. De gehele sector is verantwoordelijk voor een bruto jaaromzet van naar schatting € 400 miljoen en telt 13.600 banen, wat goed is voor 9.400 fte. De competenties die passen bij het veld van e-cultuur zijn door de opmars van digitale technologie van belang voor allerlei sectoren en domeinen. Dat uit zich in een toename van voornamelijk HBO-opleidingen, die artistieke creatie, ICT en maatschappelijke kwesties centraal stellen. Nederland telt momenteel circa 25 design-, media- en kunstopleidingen die direct gelieerd zijn aan de e-cultuur dynamiek.

Labland

Verschillende labs die de e-cultuurbeweging inhoud geven, zoals Waag Society, Mediamatic en V2_ hebben in de voorbije jaren een sterke nationale en internationale reputatie opgebouwd, in het artistieke veld, maar ook daarbuiten. De resultaten van hun exploraties variëren van kunstwerken tot prototypes en werkende demo's. Sommige labs beperken zich tot een specifiek cultuurdomein met het doel daarbinnen te innoveren. Zo werkt Submarine Channel aan de innovatie van *storytelling* op basis van nieuwe mediatoepassingen. STEIM kent een lange geschiedenis in vernieuwing van de praktijk van muziekuitvoering en exploreert daarin de mogelijkheden van ICT. Het Nederlands Instituut voor Mediakunst (NIMk) heeft door de overheidsbezuinigingen met ingang van 2013 zijn activiteiten moeten stoppen. Het was gespecialiseerd in optimale opslag en ontsluiting van unieke multimediale kunstwerken en had van daaruit een unieke internationale kennispositie op een deelgebied van mediatechnologie opgebouwd. Ook het Rotterdamse WORM werd bedreigd in zijn voorbestaan, maar is uiteindelijk door tussenkomst van de Gemeente Rotterdam en een subsidie van het Mondriaan Fonds voorlopig gered. WORM noemt zichzelf het instituut voor avant-gardistische recreatie met een 'do it yourself' mentaliteit. Kunst kan volgens WORM een antwoord zijn op ervaren ongenoegen. Voorbeeld daarvan is de digitale Suicide Machine die je de mogelijkheid geeft om in één klap je online profiel op Facebook, Twitter, Myspace en LinkedIn te wisselen. De zeven hiervoor genoemde labs hebben in 2012 Dutchpack opgericht. Aanleiding voor deze stap was de noodzakelijke bezinning op de toekomst als gevolg van hun verwijdering uit de culturele basisinfrastructuur (BIS), op basis van een advies van de Raad voor Cultuur. Dat heeft tot gevolg dat ze niet langer structureel gefinancierd worden uit de Rijksmiddelen, maar aangewezen zijn op meerjarige projectfinanciering van het Fonds voor de Creatieve Industrie. Onderzoek van het Virtueel Platform laat zien dat de activiteiten in Nederland meer omvatten dan die van de Dutchpack instellingen. In 2012 zijn maar liefst vijftig medialabs actief in Nederland. Daarnaast is er toenemend aantal *fablabs* die voortkomen uit de e-cultuur beweging. Dat zijn werkplaatsen waarin een aantal gestandaardiseerde, digitaal aangestuurde machines, zoals een 3D scanner, een 3D printer en laser- en vinylsnijder te vinden zijn. In die labs kunnen allerlei mensen, van kunstenaars tot designers en andere individuen zelf een prototype bouwen en realiseren. Daar wordt fysieke productie gepersonaliseerd door digitaal aangestuurde machines: een toekomstige bron van innovatie voor de maakindustrie. Mensen die gebruikmaken van de faciliteiten worden geacht de kennis die ze opdoen met elkaar te delen. De meeste fablabs zijn verbonden met elkaar in een internationaal netwerk.

Verbreiding

Een belangrijke en opvallende ontwikkeling van de laatste jaren is dat de medialabs die tot het domein van e-cultuur behoren zich steeds meer oriënteren op andere technologievelen. Het is niet louter meer ICT die vanuit een gecombineerd artistiek en maatschappelijk perspectief wordt onderzocht en verwerkt. Ook andere technologische ontwikkelingen trekken de aandacht, bijvoorbeeld die in de biotechnologie. ICT is niet meer louter de primaire focus van het werk in de labs, maar wordt steeds meer gezien als *enabler* bij het exploreren van andere technologieën of het mogelijk maken van experimenten en werken, zoals bijvoorbeeld met 3D printing. In dit verband wordt steeds vaker gesproken van emergente technologieën die op hun eigen manier invloed hebben en krijgen op ons alledaagse leven. In die context is een bijvoorbeeld *urban farming* een inspirerende ontwikkeling net als *smart textiles*. Centraal staat vooral de ontmoeting en confrontatie van kunst, technologie en samenleving, die leidt tot nieuwe werken, nieuwe toepassingen en nieuwe kennis. Vaak wordt vanuit de actuele scene op de verwantschap met de wetenschap gewezen.

Met de verbreding van het toepassingsveld ontstaat momenteel ook de discussie over de situering van het onderzoek dat in de medialabs plaatsvindt. Met de erkenning dat innovatie in economie en samenleving vaak het resultaat is van de combinatie van creatieve verkenningen en technologische ontwikkeling groeit het besef van de waarde van het werk van *art and technology labs* voor innovatie, naast de waarde die het heeft in het artistieke domein. De Dutchpack-instellingen claimen daarom een eigen plaats in het Nederlandse innovatiebestel. Niet primair vanuit hun status in het cultureel artistieke veld, maar vooral op basis van de uitkomsten van hun technologieonderzoek en de spin-offs daarvan voor innovatie binnen de creatieve industrie en binnen de brede economie. Kunst- en technologieonderzoek verdient daarom een plaats naast het fundamentele academische onderzoek en het toegepaste onderzoek binnen bedrijven en instellingen als GTI's en TNO.¹ De medialabs leveren een alternatief perspectief op innovatie, wat vaak inspirerend en grensverleggend werkt, ten opzichte van het wetenschappelijke fundamentele en het op valorisatie gerichte toegepaste onderzoek. Daarin ligt een belangrijke kans voor Nederland innovatieland. Dit is geen loze claim. Sinds een aantal jaren zijn verschillende labs partner in grote, nationale R&D-programma's als Gate, COMMIT en CRISP.² De succesvolle combinatie van artistiek onderzoek en innovatie wordt onderstreept door de Nederlandse Designers & Artists for Genomics Award die al enige jaren de combinatie van artistiek onderzoek en fundamentele wetenschap mogelijk maakt.

Toekomst

¹ De groep Grote Technologische Instituten bestaat uit vier instituten die toegepast onderzoek en aanverwante activiteiten uitvoeren, zoals het adviseren van de industrie en de overheid op specifieke gebieden. Het gaat om ECN (nucleaire energie), Marin (scheepsbouw, off-shore technologie en oceanografie), NLR (lucht- en ruimtevaart) en Deltares (water en ondergrond). TNO is een onafhankelijke organisatie voor contractonderzoek.

² Gate staat voor Game Research for Training and Entertainment. Hoofdparticipanten zijn Universiteit Utrecht, Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, TNO, Thales, Waag Society, NBL en Universiteit Twente. Geassocieerde research partners zijn: TU Delft en UT/CTIT. Bedrijven die deelnemen in kennistransfer zijn onder meer: CycloMedia, Guerilla, Noldus en 7scenes. COMMIT is een publiek-private samenwerkingsproject voor ICT onderzoek waarin kennisinstellingen en bedrijven samenwerken. Waag Society werkt onder mee aan het project *trusted health services* met het Roesingh Hospitaal, Capgemini, Irdeto, Philips Research en TNO en aan *virtual world for well-being* met Logica, Motek Medical en Philips Research. CRISP staat voor Creative Industry Scientific Program onder leiding van TU Delft en van TU Eindhoven en VU Amsterdam. Waag Society participeert in SELEMCA (*Services for Electro-mechanical Care Agencies*) en in *Smart Textile Services*, waaraan ook V2_ deelneemt.

De resultaten die geboekt worden in de Nederlandse *art and technology labs* bevinden zich in het voorfront van de internationale ontwikkelingen in deze relatief jonge kunstpraktijk. Tegelijkertijd sluiten ze vaak aan bij maatschappelijke vraagstukken die om nieuwe benaderingen en toepassingen vragen, binnen de creatieve industrie, maar ook bijvoorbeeld in de zorg. Om deze waarde in beide domeinen voor Nederland te laten renderen is ondersteuning vanuit de publieke middelen gelegitimeerd, als kunst en als een voor innovatie relevante vorm van onderzoek en ontwikkeling. De recente ontwikkelingen in de financiering van een aantal belangrijke boegbeelden binnen het veld, dat nog steeds als e-cultuur wordt aangeduid, dragen echter niet bij aan de positieve dynamiek. De grote instellingen, verenigd in Dutchpack, zijn met de opzegging van hun plaats in de basisinfrastructuur, hun structurele financiering kwijtgeraakt en zijn daarmee aangewezen op projectfinanciering via het Fonds voor de Creatieve Industrie.

Daarmee is het voor hen vrijwel onmogelijk om te participeren in grote nationale R&D-programma's en Europese projecten die cofinanciering vragen. Daarvoor zijn structurele middelen een vereiste. Ook binnen kennisnetwerken die de Topsector Creatieve Industrie ontwikkelt met bijvoorbeeld NWO worden de medialabs niet als onderzoekspartners erkend en kunnen ze geen aanspraak doen op fondsen. De bestaande institutionele structuur van kunst- en cultuurbeleid en die van onderzoek en de financiering ervan, bewegen onvoldoende mee om de vruchten van deze ontwikkeling te oogsten. In tegendeel, er is sprake van meer onzekerheid over continuïteit van de huidige posities. Tegelijkertijd zijn de uitkomsten van de recente beoordelingen van ondersteuningsaanvragen voor de meeste van de Nederlandse medialabs bij het Fonds voor de Creatieve Industrie goed uitgevallen, wat de kwaliteit van de belangrijkste spelers in het veld onderstreept. Daarmee is de continuïteit op projectniveau in bij de meeste instellingen verzekerd. Op meer structureel niveau blijft onzekerheid bestaan. Voor het Nederlands Instituut voor Mediakunst is echter het doek gevallen.

Paul Rutten

BEELDENDE KUNST

Het klinkt eerder cynisch dan ironisch: de titel van het internetblog *Gouden Bergen* dat voortdurend bericht over nieuwe ontwikkelingen in de kunstwereld en over nieuwe cijfers. Immers, die cijfers gaan vaak over bezuinigingen, het zijn berichten die met spanning worden gelezen in de kunst- en kunstenaarswereld. Wat staat de beeldende kunst te wachten? En de kunstenaar? Wat valt er om en wat niet?

In dat opzicht is 2012 een belangrijk jaar, een omslagpunt. Wat er gaat gebeuren blijft koffiedik kijken, ook dit artikel is allesbehalve alomvattend of zeker: elke week zijn er weer nieuwe berichten. Zeker is in elk geval dat flink gekort wordt. Van het Rijk tot de gemeenten voeren alle overheden bezuinigingen door.

Spannende ontwikkelingen waren er vooral rond de bekendmakingen van Rijk (OCW) en gemeenten die meerjarensubsidies voor de beeldende kunst geven voor de komende cultuurplanperiode 2013-2016.

Negentien presentatie-instellingen hadden bij het Rijk subsidie aangevraagd voor de zogeheten Basisinfrastructuur, zes aanvragen worden gehonoreerd (Stroom, de Appel arts centre, BAK, Witte de With, Mu en Marres – oftewel Randstad en het zuiden). Stroom kwam desondanks in zwaar weer. Toenmalig staatssecretaris Zijlstra besloot van het positieve advies van de Raad voor Cultuur af te wijken, omdat de instelling net niet aan de gestelde norm voor eigen inkomsten (17,5%) voldeed.

In november maakte het Mondriaan Fonds (zelf ook gefinancierd door het Rijk) bekend welke presentatie-instellingen het op zijn beurt financiert. Dat zijn er zeventien – inclusief Stroom – van de 39 aanvragen. 22 zijn dus afgewezen (onder andere Casco in Utrecht, W139 in Amsterdam, Onomatopee in Eindhoven, De Nieuwe Vide in Haarlem). Stroom ontving wel een programmasubsidie, zij het dat de subsidieperiode korter is dan bij het Rijk (2013-2014) en het bedrag aanzienlijk lager. De toekomst blijft onzeker, maar zonder de subsidie van het Mondriaan Fonds zou volgens directeur Arno van Roosmalen een gedecimeerd programma zijn overgebleven.

Het Mondriaan Fonds steunt ook Worm, het Rotterdamse centrum voor avant-gardistische muziek dat dicht tegen de beeldende kunst aanschurkt. Worm timmerde afgelopen jaren ook financieel creatief aan de weg. Het kwam met een aandelenportfolio voor artistiek dividend nog voordat *crowdfunding* een echte hype was. Het betrok een jaar geleden een verbouwd pand aan de Witte de Withstraat. Daarna besloot de gemeente echter de budgetten voor Worm dusdanig terug te draaien dat het nog net zijn vaste lasten – pand en personeel – kon betalen. Dan maar zalenverhuur, zeiden ze ontgoocheld, of een programma zou niet meer lukken. Daar brengt het Mondriaan Fonds verandering in.

Fans van dit soort kunsten kunnen dankzij datzelfde fonds in Rotterdam ook terecht bij De Player, dat een structurele subsidie kreeg toegewezen, voor het eerst, nadat ook de gemeente het voor het eerst een jaarsubsidie gaf. Kleinere instellingen worden door Rotterdam vooralsnog op project- of jaarbasis gesubsidieerd en ook die budgetten zijn

gekrompen. Een andersoortige aanpak- vind je elders in de stad, op Zuid. Daar regelt Nieuwe Ateliers Charlois kunstprojecten en ateliers volgens een niet-monetaire economie, een gemeenschappelijk systeem waarbij bijvoorbeeld diensten om-niet tegen elkaar worden afgeschreven of uitgeruild.

De klappen vallen verspreid door het hele land. In het Noorden zitten NP3 en Sign niet in de Basisinfrastructuur van het Rijk. Noorderlicht krijgt wel twee ton van het Rijk, maar kampt nog met een tekort van drie ton. Daarmee is een dreigende sluiting afgewend, zegt de instelling, maar, voegt het toe: "Dit heeft onvermijdelijk gevolgen voor de programmering en de kwaliteit die Noorderlicht wil bieden. Desalniettemin durven we nu weer voorzichtig optimistisch te zijn over de toekomst."

Kwetsbaar

De grote musea die hedendaagse kunst tonen zijn relatief veilig, maar ook hun budgetten slinken. Museum Boijmans Van Beuningen moet 12 van de 94 formatieplaatsen inleveren. Bovendien meldt directeur Sjarel Ex dat het een derde minder tentoonstellingen zal maken: geplande exposities blijven langer staan. Het pas heropende Stedelijk Museum Amsterdam vroeg 15,5 miljoen euro subsidie aan bij de gemeente, in plaats van de 12,5 miljoen die het voorheen kreeg. Omdat het gebouw twee keer zo groot is, heeft het 2 miljoen vaste lasten extra per jaar. Desondanks werd de gemeentelijke subsidie verlaagd naar 11,7 miljoen euro en moet het museum 31 banen schrappen.

Een kleinere instelling als De Paviljoens in Almere is nog kwetsbaarder. Die is afgewezen voor de Basisinfrastructuur van het Rijk, omdat het niet aan de inkomstennorm voldoet. Daar bovenop krijgt De Paviljoens vanaf 2013 te maken met een forse korting van de gemeente. In 2008 besloot het college van Almere de subsidie aan De Paviljoens vanaf 2013 te halveren, omdat het op zou gaan in een nieuw, groter 'stadsmuseum'. Bovenop deze halvering komt een bezuiniging van 10% met ingang van 2013 voor alle culturele instellingen in Almere. In het najaar van 2012 presenteerde de gemeente het plan voor HaC, een hectare cultuur, een nieuwe organisatie, gehuisvest in Schouwburg Almere, met daarin verschillende culturele instellingen, waaronder De Paviljoens. Wat de precieze invulling van deze plannen wordt, is nog niet duidelijk. Zeker is wel dat De Paviljoens in de loop van 2013 in zijn huidige vorm ophoudt te bestaan.

Bij de ondersteunende instellingen waren de veranderingen al eerder voelbaar, zeker in het middensegment. Daar moesten instellingen de afgelopen jaren al geregeld inkrimpen of fuseren. Zo ontstond de BKKC als bundeling van Brabantse kunstinstellingen. Ook Sica, Mediadesk Nederland en Trans Artists bundelen hun krachten en gaan vanaf 1 januari 2013 als fusie-instelling verder. Samen vormen ze één bovensectorale instelling voor de ondersteuning en uitvoering van internationaal cultuurbeleid. Het NIMk (Nederlands Instituut voor Mediakunst) sluit eind van dit jaar vanwege bezuinigingen de deuren en gaat als kennisinstituut ten dele over in NASA, een nieuwe Amsterdamse presentatieruimte die wordt gelanceerd door SMART, gesubsidieerd door het Mondriaan Fonds en de Gemeente Amsterdam. Samen sta je sterker is de hoop en bundel je kennis.

Al een paar jaar is de positie van CBK's relatief wankel. Deze Centra voor Beeldende

Kunst werden vanaf de jaren zeventig opgericht in verschillende steden en provincies als intermediair tussen kunstenaars en publiek. Het CBK Gelderland is opgeheven en binnenkort sluit het CBK Utrecht, waar verschillende geldstromen bijna gelijktijdig zijn stopgezet. In Drenthe daarentegen opende het CBK zijn deuren in September 2012 een mooi nieuw pand, al kondigde de provincie daar vervolgens ook weer bezuinigingsplannen aan.

Bemiddelen

Bij kunst in de openbare ruimte is de terugtrekkende overheid al veel langer een trend. Gemeenten en provincies geven steeds minder opdrachten, omdat ze te maken hebben met slinkende kunstbudgetten. Ook de percentageregelingen, voor kunst bij bouwprojecten, waarvan landelijke en regionale varianten bestaan, worden minder toegepast.

De grootste organisatie die zich bezighield met kunst in de openbare ruimte, SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte), is in het nieuwe kunstenplan dusdanig gekort dat het wordt opgeheven. Ex-medewerkers van SKOR lanceerden nieuwe initiatieven zoals TAAK, een kunstplatform dat zich richt op niet-kunstsectoren zoals de zorg en op kwesties zoals ecologie, stedelijkheid en *social design*. Kunstopdrachten vind je de afgelopen jaren ook veel bij gemeenten die nieuwe wijken neerzetten. Voor kunstenaars zijn hier opdrachten te behalen, maar je moet wel zoeken. Er is geen landelijk loket, ook niet voor bemiddelaars. Daarbij zijn soms de traditionele tussenschijven (zoals CBK's) als bemiddelaar aanwezig, soms niet. In Zuid-Holland is de provinciale kunst- en cultuurinstelling Kunstgebouw opgeheven op een educatieafdeling na, omdat de provincie kunst niet meer tot de kerntaken vond behoren.

Tussen al deze ontwikkelingen in zit de beeldend kunstenaar die al een aantal jaren geleden de roep om cultureel ondernemerschap zag groeien en voor wie de mogelijkheden voor individuele subsidies slonken. Landelijk zijn deze subsidies gebundeld bij het Mondriaan Fonds, op lokaal niveau zijn kunstenaars hiervoor afhankelijk van gemeentelijk beleid. Tegelijkertijd is de kunstenaarsregeling WWIK opgeheven en krijgen ZZP-ers met een lage winst van het nieuwe kabinet minder aftrekmogelijkheden door de winstbox. Wie een jaarwinst van minder dan ongeveer € 55.000 heeft, gaat méér inkomstenbelasting betalen. Voor veel kunstenaars is het meest realistische model om het kunstenaarschap te combineren met een bijbaantje. Dat laatste wordt moeilijker: veel kunstenaars werken vast of tijdelijk bij presentatie-instellingen, en in dat personeelsbestand wordt stevig gesneden.

Nieuwe generaties

Met deze arbeidsmarkt in beweging ligt misschien een taak weggelegd voor academies en postacademische opleidingen die de nieuwste generatie voorbereiden op het kunstenaarschap. In het advies van de Raad wordt de Rijksakademie gedwongen samen te gaan met De Ateliers, anders valt de subsidie weg bij beide instellingen. De Jan van Eyck Academie krijgt wel de aangevraagde een miljoen euro toegekend, onder meer omdat het een intensieve samenwerking aangaat met de universiteit en kunstvakonderwijs in Maastricht.

Het Rijk streeft naar kleine prestigieuze topopleidingen. Het nadeel kan zijn dat de specifieke signatuur van verschillende opleidingen verdwijnt, het voordeel is efficiëntie en wellicht grotere slagkracht. De Ateliers krijgt in zijn zoektocht naar nieuwe wegen uit onverwachte hoek bijval: toen Marlene Dumas in oktober de Johannes Vermeerprijs won, besloot ze het prijzengeld (100.000 euro) aan De Ateliers te schenken. De toekomst zal leren of er nog meer van zulke gouden bergjes in het verschiet liggen.

Er gaat dus veel verschuiven en bewegen de komende tijd, niet alleen door bovengenoemde factoren. Europese projecten zoals Manifesta en Culturele Hoofdsteden kunnen ook Nederlandse kunstenaars een platform bieden. Ook de kunstmedia zijn in beweging- kunsttijdschriften kunnen geen subsidie meer krijgen van het Mondriaan Fonds en kampen met financiële problemen, kranten bezuinigen, terwijl internet juist de kunst steeds meer podia biedt.

Bovendien: voor de instellingen van wie de aanvragen niet gehonoreerd zijn, is het spel niet per se afgelopen. Zo zoeken W139 en Casco naar nieuwe wegen en hebben kunstenaars, vormgevers, curatoren en critici zich verenigd in Platform BK. Steeds meer instellingen maken gebruik van voordekunst.nl en andere vormen van *crowdfunding*. Dit is hoopgevend en in lijn met de verwachtingen van de politiek, maar staat ook onder druk door dalende koopkracht. Al met al leveren deze turbulente tijden veel vechtlust op. We kunnen ons opmaken voor een spannende, maar interessante toekomst.

Sandra Smets

MUSEA

In het maatschappelijk debat zijn musea en erfgoed een tijd redelijk 'in de luwte' gebleven. Nam het draagvlak voor het inzetten van publieke middelen voor de kunsten snel af, voor musea als 'ons nationaal' geheugen was wel animo. Desondanks staan ook musea onder druk door krimpemde subsidies op provinciaal en gemeentelijk niveau. Het is te verwachten dat deze druk de komende periode toe zal nemen door het verder slinken van met name gemeentelijke budgetten door kortingen op de gemeentefondsen.

De publieke belangstelling voor de Nederlandse musea nam de afgelopen jaren toe. Maar liefst 18 miljoen mensen bezochten in 2011 de vierhonderd musea die zijn aangesloten bij de Museumjaarkaart. De Museumjaarkaart zelf wordt ook nog steeds populairder: in 2011 werden er rond de 800.000 kaarten verkocht. Een deel van de groei in publieke belangstelling is wellicht te verklaren uit het gegeven dat door de crisis mensen minder op vakantie gaan en op een andere manier vrije tijd besteden. Of deze groei doorzet bij het aantrekken van de economie is dus de vraag.

Bij de bezuinigingen die op stapel staan voor de komende cultuurnotaperiode, krijgen de musea niet de grootste besparingen te verwerken, al wordt hen nadrukkelijk gevraagd de beschikbare middelen optimaal in te zetten. Dit betekent dat musea zullen moeten inzetten op samenwerking en waar mogelijk bedrijfsmatiger gaan werken. In een brief van het ministerie van OCW uit maart 2012 staat: "Van musea wordt in toenemende mate gevraagd dat zij zelfstandig en ondernemend zijn.[...] Verbinden en de krachten bundelen is het motto..."

Alternatieve bronnen

In de periode 2009-2012 werden vanuit de cultuurnota de volgende musea gesteund: Eye, Niadec, Geldmuseum, Zuiderzeemuseum, Museum Meermanno, Rijksmuseum Volkenkunde, Rijksmuseum van Oudheden, Paleis 't Loo, Catharijneconvent, Rijksmuseum Twenthe, Mauritshuis, Van Gogh Museum, Scheepvaartmuseum, Museum Boerhaave, Kröller-Müller, Nederlands Openluchtmuseum, Rijksmuseum Amsterdam, Huis Doorn, Museum Muiderslot, Gevangenpoort, Museum Slot Loevestein en Naturalis. Niet alle subsidies worden echter vanuit het budget van de cultuurnota verstrekt: een aantal musea wordt gefinancierd door andere ministeries, namelijk het Tropenmuseum, het Bank en Geldmuseum en het Legermuseum.

Deze musea beheren collecties die eigendom zijn van het Rijk of waarvoor het Rijk op enig moment verantwoordelijkheid heeft genomen. Ondanks het relatief gunstige debat rond musea en de grote publieke belangstelling, krijgen van deze groep rijksge subsidieerde musea vijf musea toch met aanzienlijke kortingen te maken. Het Rijksmuseum Twente, het Geldmuseum, Huis Doorn, het Museum Slot Loevestein en het Tropenmuseum staan op de nominatie alleen nog subsidie te ontvangen voor het beheer en behoud van hun collecties. Het Tropenmuseum is op dit moment verwikkeld in een bezwarenprocedure. De overige musea zijn op zoek naar alternatieve bronnen voor financiering om toch open te kunnen blijven, of zoeken naar nieuw onderkomen voor hun collecties. Gemeenten springen mogelijk in om het museum in hun gemeente open

te houden. Hoe deze musea 2013 starten - als depot of als te bezoeken museum - is nog ongewis.

Naar aanleiding van recente Kamervragen over de situatie rond deze rijksgesubsidieerde musea antwoordde de nieuwe minister Bussemakers het volgende:

“Er zijn keuzes gemaakt, waardoor enkele musea subsidie hebben ontvangen voor beheer en behoud van de collectie op de huidige locatie. Aldus kunnen ook dergelijke instellingen worden meegenomen in de besluitvorming over het nieuwe museale stelsel. Niets verhindert deze instellingen om vooruitlopend op het besluit over het nieuwe stelsel hun positie te verbeteren door andere financiers of samenwerkingspartners te zoeken.”

Er zal voor deze rijksmusea dus geen aanvullende rijkssubsidie komen waarmee ze toch open kunnen blijven. Wel wordt momenteel nog onderzocht of musea geholpen kunnen worden bij bedrijfsmatige verbeteringen door een aanpassing van het financieringsmodel en de eigendomsoverdracht van de gebouwen van het rijk aan de musea.

Afstoten

Naast de bijdragen van het Rijk, worden musea gefinancierd door gemeenten en provincies. Gemeenten zijn de grootste museumfinanciers: van de 545 geregistreerde musea, worden er 236 vanuit de lokale overheid ondersteund. Provincies ondersteunen 34 musea. De collecties die bij deze musea zijn ondergebracht, zijn dikwijls in het bezit van de lokale overheid of de provincie. Het museumbestel in Nederland is de afgelopen eeuw vrij organisch gegroeid. Het belang van de collecties is daardoor soms niet alleen lokaal of regionaal, soms zijn (delen van) collecties ook van nationaal belang. Door de verschillende subsidiebronnen (Rijk, provincie, gemeente) wordt over het belang van deze collecties en de samenhang tussen deze collecties nu nog niet integraal nagedacht. Er is dan ook geen sprake van integraal beleid. Dit draagt er toe bij dat op gemeentelijk niveau bezuinigingen kunnen doorgevoerd die ten koste gaan van collecties met nationaal belang.

Juist op gemeentelijk niveau heeft een aantal musea al te maken (gehad) met forse kortingen. Dit heeft er toe geleid dat een aantal gemeentelijke musea de deuren heeft moeten sluiten. Eén van de eerste musea die dicht ging, was het Scryption in Tilburg. Een deel van de collectie is binnen een andere museale collectie ondergebracht, een deel staat nog in depot te wachten op een nieuwe plek of functie. Ook het Machinemuseum in Zwolle is gesloten. De collectie van dit museum is verkocht. De collectie van Museum Freriks is alleen nog op afspraak te bezichtigen. De provincie Gelderland denkt nog na over de toekomst van Museumpark Oriëntalis.

Naast deze musea en collecties die niet meer toegankelijk zijn voor publiek, wordt nog een aanzienlijk aantal gemeentelijke musea met sluiting bedreigd. Om sluiting te voorkomen, zijn er musea die zich genoodzaakt zien om (delen van) hun collectie af te stoten of te gelde te maken. Afgelopen jaar veroorzaakte Museum Gouda een hoop ophef door de verkoop van een schilderij van Marlene Dumas. Door gemeentelijke bezuinigingen zag het museum zich daartoe genoodzaakt. De gemeenteraad van Gouda stemde in met de verkoop. De verkoop verliep echter niet geheel volgens de

afstotingsregels van de museumvereniging die het niet toestaan onderdelen van de collectie ten gelde te maken om operationele kosten van een museum te dekken. Op basis van deze kwestie zijn die regels momenteel onderwerp van herziening. Eind van dit jaar wordt hierover een advies uitgebracht door een commissie die is ingesteld door de Museumvereniging. De gemeente Rotterdam heeft intussen al aangegeven dat men niet afwijzend over verkoop van onderdelen van de collectie staat. Dit naar aanleiding van het voornemen van het Wereldmuseum een deel van de collectie af te stoten. Daar waar musea niet direct als organisatie onder druk staan, staan collecties zelf dat dus soms wel.

Ook is een aantal musea gedwongen aan het fuseren, zoals in Rotterdam de musea met maritieme collecties gedwongen samengaan. Het Stedelijk Museum in Amsterdam moet het na opening doen met een aanzienlijk lagere exploitatiesubsidie dan verwacht.

Musea voor morgen

Eind 2012 komt de Raad voor Cultuur met een advies over het museumbestel. Hierin brengt de Raad advies uit over kansrijke inhoudelijke verbindingen tussen de rijksgesubsidieerde musea. Daarbij denkt men aan archieven of aan musea die door andere departementen of provinciale en gemeentelijke overheden worden gesubsidieerd. De sector is inmiddels zelf ook met een advies gekomen over het museumbestel: *Musea voor Morgen* van de commissie Asscher-Vonk. Hierin staat een agenda voor museale samenwerking omschreven.

De Raad zal in het eigen advies eind december ook aandacht schenken aan een aantal andere thema's die in de museale sector spelen: hoe moet het Rijk omgaan met het afstoten of verkopen van (onderdelen van) museale collecties die geen eigendom van de rijksoverheid zijn, maar eigendom van lokale overheden? En als het Rijk daar een verantwoordelijkheid heeft, beschikt het dan over beleidsmatige instrumenten om deze verantwoordelijkheid ook in de praktijk vorm te geven?

Andere vragen waarover de Raad zich buigt zijn of de huidige vorm van toezicht afdoende is en of de Erfgoedinspectie namens de Rijksoverheid voldoende kan handhaven op basis van de huidige regels. En of het Rijk een rol kan spelen bij het verbeteren van de publieke toegankelijkheid van de collecties door het versterken van collectiemobiliteit of digitale ontsluiting. Naast inhoudelijke samenwerking kunnen musea wellicht ook op bedrijfsmatig vlak verder samenwerken. Welke rol kan het Rijk hierbij spelen?

Vanuit het Rijk en de sector is men inmiddels dus bezig met een meer integrale visie op musea, ongeacht de subsidiebron. Om te voorkomen dat er onverhoopt belangrijke collecties verloren gaan, of in een depot terecht komen is een visie hierop van groot belang.

Thessa Syderius

LETTEREN

In de wereld van de letteren heerst opluchting (“We bestaan tenminste nog...”) en bezorgdheid (“Hoe we er over twee jaar voor staan? Géén idee.”) over de effecten van de bezuinigingen. Tot nu toe heeft alleen het Haagse festival *Dichter aan huis de deur daadwerkelijk gesloten. Maar blijft het daarbij?*

Uitgevers en boekwinkels zullen van de bezuinigingen het minste voelen, omdat daar van oudsher toch al nauwelijks subsidie naartoe gaat. Zeker in tegenstelling tot andere economische sectoren. De bezuinigingen treffen vooral de cultuureducatie en festivals, de bibliotheken, het literaire erfgoed en de schrijvers en vertalers zélf. En daarmee de bron van de letteren en de lezers van de toekomst.

Wat betreft de bedreigde lezers van de toekomst: eigenlijk viel de Stichting School der Poëzie uit Amsterdam onder geen enkele van de nieuwe regelingen, maar deze organisatie die poëzieprojecten op scholen organiseert, krijgt toch nog 77.000 euro via het Letterenfonds. Dat was vóór de bezuinigingen 175.000 euro. Ook de andere grote landelijke instelling voor literatuureducatie, Passionate Bulkboek (Rotterdam) is van Rijkswege met meer dan 50% gekort. Daardoor is nu het VSB Fonds, dat met 110.000 euro per jaar een scholenproject rondom de VSB-Poëzieprijs ondersteunt, ineens de belangrijkste financier van School der Poëzie geworden. De gemeente Amsterdam besloot de overheidssubsidie op peil te houden en de subsidie stuurt nu eenmaal het aanbod. Werden vorig jaar over het hele land 14.000 scholieren bereikt, volgend jaar zullen dat er maximaal 8.000 zijn, vooral in Amsterdam. Eerder is succesvol Europees geld aangevraagd voor een internationaal project. Dat gaat School der Poëzie nu opnieuw doen. De vreemde situatie zal zich dus voordoen dat Amsterdam en het buitenland beter bediend zullen worden met poëzie-educatie dan de rest van Nederland.

Sarien Zijlstra van School der Poëzie: “Sponsors zijn voor poëzie-educatie helaas niet te porren. We zullen proberen voor nieuwe, lokale projecten projectsubsidies te verwerven.” Aan de horizon dreigt intussen een nieuwe donderwolk: de afschaffing van CKV in de hogere klassen. Zijlstra ziet de overheid vooral veel geld rondpompen in het systeem: “Voor veel geld worden beleidsplannen gemaakt en opleidingen verzorgd, en voor de uitvoering is dan straks geen geld meer over.”

Inconsistent beleid tussen verschillende overheden lijkt slecht uit te pakken voor de Groningse educatie-instelling voor literatuur Poëziepaleis, dat nu voor het eerst wél via het Letterenfonds subsidie krijgt, maar juist niet meer van de provincie.

Nivellering

Nu de literaire festivals Crossing Border (Den Haag/Enschede/Antwerpen) en Poetry International (Rotterdam, die eerst in de BIS waren ondergebracht, ook bij het Letterenfonds moeten aankloppen, is het daar dringen geblazen. Het totale budget is namelijk gehalveerd van 1,8 miljoen euro naar 9 ton. De festivals moeten meer geld uit de markt halen, zoals door hogere toegangsprijzen. “Dat gaat het bezoek niet slikken”, zegt Louis Behre van Crossing Border. “De internationale ontwikkeling, en daarmee onze concurrentiepositie in Europa en de internationale positionering van *Crossing Border* is stopgezet. Wij kregen 420.000 euro, en nu 210.000 euro. Of je nu 8.000

bezoekers hebt of 500, 150.000 euro eigen inkomsten of 5.000 euro, er zit amper verschil in de hoogte van de subsidie. Het is nivellering.”

Ook Poetry International krijgt van het Letterenfonds het hoogste normbedrag van 210.000 euro, in plaats van 500.000. Het contract van één personeelslid is niet verlengd en het festival concentreert zich alleen nog op de kerntaak: internationale dichters. Extra probleem is dat andere fondsen waar Poetry International op steunde, zoals ontwikkelings Samenwerkingsfonds *HIVOS* en de Taalunie, door de bezuinigen ook hun subsidiekraan hebben dichtgedraaid.

Voor *Passionate Bulkboek*, de derde en laatste organisatie die de ‘hoofdprijs’ van 210.000 ontvangt (vroeger 396.000), is de gemeentesubsidie op peil gebleven. De organisatie haalt intussen veel geld uit verkoop van eigen producties en projecten in opdracht (400.000 euro) en sponsors (200.000 euro). De begroting voor 2013 is daardoor niet in gevaar. “Maar de vraag is of de landing net zo zacht wordt als beoogd”, zegt Giel van Strien van *Passionate Bulkboek*.

Er is ook een lichtpuntje: Bas Kwakman van Poetry International en van Strien van *Passionate Bulkboek* zijn om tafel gaan zitten en hebben de taken wat betreft de stad Rotterdam beter verdeeld. Beiden voelen verantwoordelijkheid voor meer samenwerking en een betere spreiding van literatuureducatie, waarbij vermenging van *high* en *low culture* niet meer wordt geschuwd.

Ook hier zijn de wensen van de stad dus belangrijker geworden. De Rotterdamse burger staat nu vooraan. Logisch, want voor Poetry International is de stad met 250.000 euro nu ineens de belangrijkste financier. Het VSB Fonds is een van de belangrijkste bouwstenen geworden, net als het Van Beuningen Peterich Fonds en het SNS Reaal Fonds.

Succes

De letterenwereld is creatief wat betreft het vinden van geld: zo heeft de Stichting Lezen voor videofilms bij een poëzieproject van Dichter des Vaderlands Ramsey Nasr crowdfunding georganiseerd. En de Poëzieweek, rondom Gedichtendag, wordt geheel gefinancierd door de particuliere fondsen VSB Fonds en Turing Foundation.

Bas Kwakman van Poetry International: “Het succes wordt eigenlijk tegen je gebruikt. Omdat je andere geldbronnen hebt, kan de landelijke overheid een stap terug doen. Zonder het VSB Fonds zou ik de helft van mijn personeel na het jaarlijkse festival moeten ontslaan en een half jaar later weer moeten aannemen. Dat zou funest zijn voor de expertise binnen de organisatie en voor de internationale website die 6.000 bezoekers per dag trekt. Het komt erop neer dat expertise-overdracht - een van de bouwstenen van het cultuurbeleid - niet meer door de landelijke overheid wordt gefinancierd.’

Voor middelgrote festivals als Winternachten in Den Haag is het leed te overzien. Die krijgt in de nieuwe structuur 160.000 euro. *Wintertuin* in Nijmegen/Arnhem ontvangt 110.000 euro. Het ministerie heeft op het allerlaatste moment gehoor gegeven aan een lobby vanuit Utrecht: het Utrechts Literatuurhuis, dat het City2Cities Festival

organiseert, krijgt voor het eerst óók 110.000 euro. Voor maatwerk is echter geen ruimte: de normbedragen bewegen zich tussen het minimum van 110.000 euro en het maximum van 210.000 euro. Niemand kan echter uitleggen waar die bedragen op gebaseerd zijn. Kleine festivals als Poëziefestival Landgraaf zijn te klein voor het normbedrag en vallen buiten de boot. Sommige kunnen incidentele subsidies aanvragen bij het Letterenfonds. Dichter aan Huis heeft echter de bezuinigingen in de gemeente Den Haag niet overleefd en sluit de deuren.

Selfservice in de bibliotheek

Maatwerk is juist wél weer het toverwoord bij het opdweilen van het “bloedbad bij de bibliotheken”, zoals sommigen het noemen (zie ook het hoofdstuk Bibliotheken). Van de duizend bibliotheekfilialen in Nederland worden er honderden gesloten. De OBA, de centrale bibliotheek in Amsterdam met het spectaculaire en veelbezochte gebouw aan de IJ-oever, moet bijvoorbeeld een ton per jaar inleveren. In Rotterdam wordt het aantal filialen tussen 2010 en 2018 van 23 naar 6 vestigingen teruggebracht.

Tegelijk worden er nieuwe concepten bedacht, omdat de buurtbibliotheken alleen nog door kinderen en bejaarden werden bezocht. Nu rijdt er eens per week een bus met boeken naar het bejaardenhuis en trekt de bibliotheek in bij scholen. De gemeenten subsidiëren samen voor ongeveer 4 miljoen euro en schrappen daar ongeveer 10% af, nadat er al jarenlang is gekort.

Het is vooral de stapeling van bezuinigingen - door de gemeenten, door de provincies en nu ook nog door het Rijk - en dat jaar na jaar, waardoor de bibliotheken op hun grondvesten schudden. Francien van Bohemen van de Vereniging Openbare Bibliotheken: “De grote klappen zijn al geïncasseerd, de fase van boosheid en ontkenning is voorbij.” Het is nu tijd voor creativiteit. Bijvoorbeeld in de kop van Noord-Holland, waar een *selfservice* bibliotheek is geopend in de Albert Heijn van Callantsoog.

De archieffunctie

Aad Meinderts van het Letterkundig Museum in Den Haag heeft net tien mensen moeten ontslaan, een derde van het personeel. Het museum verzorgt presentaties, maar heeft vooral een grote archieffunctie. Het erfgoed wordt op deze manier bij de letteren onevenredig hard geraakt. Waar de andere musea 11% moeten bezuinigen, besloot men voor het Letterkundig Museum tot 25% bezuiniging, omdat een verplichte fusie met het Museum Meermanno is voorzien. Dat die fusie tot kostendaling gaat leiden is ongeloofwaardig. Meermanno is een legaat, waartoe ook het pand behoort en kan dus niet verhuizen.

Meinderts: “Het archief zal toegankelijk blijven voor onderzoekers, maar er zal veel minder ontsloten kunnen worden. Misschien moeten we zelfs een deel van de collectie afstoten. Voor het ordenen van archieven zijn nu eenmaal moeilijk fondsen of sponsors te porren.” Het zuur zit voor hem óók in de tentoonstellingen: waren dat er vroeger drie per jaar, in de toekomst niet meer dan één of twee. Dat treft ook het succesvolle Kinderboekenmuseum, dat een nominatie voor de Bankgiroloterij Museumprijs in de wacht sleepte. Het Letterkundig Museum is pas vorig jaar heropend.

Meinderts: “De verbouwing kostte 9 miljoen euro, waarvan 2 miljoen is opgebracht door sponsors. We hebben dit jaar dubbel zoveel bezoekers als het ministerie eiste: 60.000. Natuurlijk proberen we het museumgedeelte zoveel mogelijk overeind te houden, maar zonder archiefwerk gaat dat niet. Het zijn de mensen die in de archieven werken die de tentoonstellingen inrichten.”

Waar literatuur begint: schrijvers en vertalers

Het Letterenfonds, Stichting Lezen en SSS, samen in het nieuw gevormde Letterenhuis, hebben veel geld in die nieuwe huisvesting gestoken. Alle drie worden ze met 20% gekort. SSS (Schrijver School Samenleving) is voor maar een vijfde van zijn inkomsten afhankelijk van subsidie en haalt de rest al sinds jaar en dag uit de markt door lezingen door schrijvers te verkopen aan boekhandels en scholen.

Het Letterenfonds moet snijden in eigen vlees en vijf arbeidsplaatsen laten verdwijnen. “Naar ons idee is het Letterenfonds al met al goed door de bezuinigingen gekomen”, zegt Theo Bijvoet, de hoogste ambtenaar voor letterenbeleid, die vroeger zelf bij het Letterkundig Museum werkte en nu al vele jaren bij OCW werkzaam is.

De bezuiniging bij het Letterenfonds treft vooral de schrijvers en vertalers. Het wordt nogal eens uit het oog verloren, maar de letterensector begint aan de schrijftafel. Toch gaat het Fonds de werkbeurzen met 20% korten: schrijvers die al vijf keer hebben aangevraagd kunnen minder aanvragen en de inkomenstoets voor aanvragers wordt verlaagd. In *De Volkskrant* reageerde schrijver Geerten Meijning verongelijkt. Hij zal direct al nadelige gevolgen ondervinden, en over een paar jaar nog eens, omdat ook de ‘eregelden’ voor gepensioneerde schrijvers worden afgeschaft. Marjolein Februari schreef dat de staatssecretaris “met zijn oproep om vooral minder budget te besteden aan werkbeurzen voor auteurs bevestigt dat Nederland liever geld uitgeeft aan hoogleraren literatuurgeschiedenis en medewerkers letteren dan aan schrijvers.” En schrijver Herman Stevens ziet de rol van de overheid veranderen: “Inmiddels beginnen de gevolgen van de bezuinigingen duidelijk te worden. En in de letteren zal dat zijn dat de markt niet meer wordt gecorrigeerd, maar wordt gefaciliteerd.”

Greetje Heemskerk van het Letterenfonds meldt nog een lichtpuntje: het budget voor debutanten wordt ontzien. Een makkelijke geste, want dat budget is maar €80.000. De grootste bezuiniging zal misschien niet eens worden bereikt door de nieuwe regels, denkt Heemskerk, maar doordat de uitgevers minder uitgeven, waardoor ook gelauwerde schrijvers geen zekerheid meer hebben dat hun werk in druk verschijnt. En zonder uitgever geen werkbeurs.

Hoe afhankelijk is het boekenvak intussen van de overheid? In de hele keten van schrijver tot lezer is de subsidie maar een klein percentage van de geldstroom. Ik heb de geïnterviewden gevraagd hoe naar hun inzicht de percentuele verhouding is. Sommigen schatten 10% - 90%, anderen neigen naar 5% - 95%. De subsidie die het Letterenfonds verdeelt, wordt door sommigen in het vak niet eens gevoeld. “Uitgevers voelen ten onrechte niet aan dat wij betalen voor vertalers”, zegt directeur van het Letterenfonds Pieter Steinz bijvoorbeeld.

Intussen is het duidelijk dat de boekenmarkt een vitale en economisch waardevolle sector is, die de overheid vele malen meer aan belastinggeld oplevert dan wat het haar kost. Zélf s terwijl de ene na de andere boekhandel omvalt vanwege de economische crisis. Het aandeel van de centrale overheid was al niet groot, maar is fors teruggelopen, tot 50% als het gaat om cultuureducatie: de lezers van de toekomst. De kwetsbare onderdelen van de letterenwereld, die zich verschuilen in dat kleine percentage, worden niet meer door de centrale overheid maar door particuliere fondsen en gemeenten overeind gehouden. Dat spreekt boekdelen.

Maria Vlaar

BIBLIOTHEKEN

De openbare bibliotheek staat in het hart van de samenleving. Dat staat ze al vele tientallen jaren en dat zal ze ook de komende jaren blijven staan. Al wordt er wel eens aan getwijfeld. “Met internet heb je toch geen bibliotheek meer nodig om je informatie te vinden?” Of: “Als straks alle boeken ook als e-boek verschijnen, heb je toch geen bibliotheek meer nodig?”

Terechte vragen, die de bibliotheken op scherp zetten om goed na te denken over hun functie in de toekomst. De omstandigheden rond de bibliotheken veranderen en de bibliotheken moeten mee veranderen. Dat doen ze ook. Vanuit hun kernfuncties - leesplezier en leesvaardigheden bevorderen en het lezen stimuleren (ook na de schooltijd), het bestrijden van laaggeletterdheid, het ondersteunen van een 'levenslang leren' en het wegwijs maken in de overvloed aan kennis en informatiebronnen -, zijn bibliotheken op zoek naar nieuwe vormen van dienstverlening die past in het digitale tijdperk. Ook zoeken bibliotheken naar nieuwe samenwerkingsverbanden met maatschappelijke partners en bedrijfsleven.

De neergang in het gebruik van de bibliotheken sinds 2000 is mede dankzij nieuwe, collectieve marketinginspanningen tot staan gebracht. Er zijn 163 basisbibliotheken met in totaal nog een kleine 1.000 vestigingen. Het aantal vestigingen neemt onder invloed van bezuinigingen en beleidswijzigingen snel af. Ervoor in de plaats komen (onbemande) servicepunten, schoolbibliotheken, bezorgservices en attractieve, nieuwe centrale bibliotheken (al dan niet in een multifunctionele culturele setting) met een zo grote aantrekkingskracht dat ze de burger verleiden te komen.

Samen hebben de openbare bibliotheken ruim 4 miljoen leden (sinds 2 jaar weer licht stijgend), waarvan de helft kinderen en jongeren. Tweederde van de jongeren tot 18 jaar is lid van een bibliotheek. Het aantal mensen dat een bibliotheek met enige frequentie gebruikt, is getaxeerd op ruim 6 miljoen. Je hoeft immers pas lid te zijn zodra je een boek of cd wilt lenen (vanwege auteursrechtregelingen) en vaak wordt een pasje door meer mensen uit een gezin gebruikt. Voor inzage ter plekke of gebruik maken van de informatie- en andere faciliteiten is geen lidmaatschap vereist. Het aantal bezoeken aan bibliotheken bedroeg in 2010 ruim 80 miljoen en stijgt; en dan is het digitale bezoek en gebruik van schoolbibliotheken nog niet meegerekend. Het aantal uitleningen is de afgelopen decennia wel fors gedaald, tot zo'n 100 miljoen nu. De daling vindt met name plaats bij de non-fictie. De omvang van de collecties bedraagt tezamen 6 miljoen titels (boeken, cd's, dvd's, video's en bladmuziek).

Onder druk

Het bibliotheekbestel is sinds 40 jaar gedecentraliseerd; de (positieve) herinnering aan de tijd van rijksfinanciering is echter nog stevig aanwezig.

De openbare bibliotheken worden hoofdzakelijk gefinancierd door de gemeenten. Gemiddeld zo'n 77% van de exploitatie wordt gedekt door gemeentelijke subsidie. De overige 22% betreffen bijdragen van de gebruikers en projectsubsidies. De 10 provinciale serviceorganisaties (PSO's) ontvangen hun baten van de provincies en in mindere mate van de dienstenafnemende bibliotheken.

Het totaal saldo aan baten bedroeg voor de bibliotheken in 2011 576 miljoen euro, waarvan 456 aan gemeentelijke subsidies en (huisvestings)bijdragen. Ongeveer de helft van de lasten betreft personele kosten; de totale formatie van de bibliotheken bedraagt thans 8340 medewerkers, 5030 fte (excl. vrijwilligers). Onder invloed van de economische crisis en de dalende inkomsten van gemeenten staan de bibliotheeksubsidies onder forse druk. De afgelopen jaren is er feitelijk nog niet heel veel bezuinigd op de subsidies. Tussen 2002-2010 stegen de gemeentelijke subsidies van 343 miljoen naar 458 miljoen (CBS). Pas in 2011 wordt een eerste daling zichtbaar met ruim 1 miljoen.

De aangekondigde bezuinigingen zijn echter rigoureuus. Uit onderzoek van Kasperkovitz (2012) in opdracht van het sectorinstituut SIOB ontstaat het volgende beeld: 90% van de bibliotheken heeft een bezuinigingsaankondiging gekregen van 1 of meer gemeenten uit het verzorgingsgebied. In 80% van deze aankondigingen staat het te verminderen bedrag reeds vast, in de overige gevallen is de hoogte nog punt van overweging. Rekenen we deze laatste op het gemiddelde mee, dan betekent dat een bezuiniging voor de jaren 2012–2014 van 9,7% op de bibliotheeksubsidies. In euro's is dat een vermindering van 44,5 miljoen ten opzichte van 2010. En hiermee is de kous nog niet af, omdat er ook al aankondigingen van verdere bezuinigingen op de subsidies worden gedaan voor na 2014.

Freeriders

Dit gemiddelde beeld laat niet de grote uitschieters zien. Bijvoorbeeld Eindhoven, waar de gemeente 50% van de financiering van de bibliotheek schrappt. En enkele kleinere gemeenten die 70% schrappen (o.a. in de Achterhoek) of helemaal ophouden een bibliotheekvoorziening in stand te houden (Buren, Waalre). Waar bezuinigingen tot 10% passen binnen een breder beeld in de culturele sector en op te vangen moeten kunnen zijn, tasten de forse uitschieters het bibliotheekbestel als geheel aan. De bibliotheken vormen immers met elkaar een bestel van samenwerking en afstemming. Bijvoorbeeld op het terrein van het interbibliothecair leenverkeer, branche-innovatie, gezamenlijke inkoop van boeken en digitale content en de ontwikkeling van de centrale digitale bibliotheek en nationale catalogus. Hoe meer gemeenten uit dit bestel stappen, hoe groter de financiële druk op de anderen wordt en dus op hun bereidheid deel te blijven nemen aan dit unieke bestel. De VNG voert hier een onduidelijke agenda: ze bepleit ook voor het bibliotheekbeleid een zo groot mogelijke beleidsvrijheid voor de gemeenten, maar maakt zich tegelijkertijd zorgen over het freeridersgedrag van enkele van de gemeenten: burgers uit die gemeenten schrijven zich in bij bibliotheken in buurgemeenten.

Zorgelijker dan de feitelijke bezuinigingen is dat er met steeds minder gemeenten een gesprek valt te voeren over de intrinsieke doelen van het bibliotheekwerk (zoals leesbevordering en de bestrijding laaggeletterdheid) en hun maatschappelijke waarde. Gezamenlijke beleidsontwikkeling over de positie en inhoud van het lokale bibliotheekwerk – in krimpend financieel perspectief – is sinds 2 jaar uit beeld verdwenen. Financiële motieven en goedkope vooroordelen (“Geef elk kind een iPad en je hebt geen bibliotheek meer nodig”) worden ingezet om bezuinigingen te rechtvaardigen.

Het Rijk (OCW) heeft een beperkte maar zeer invloedrijke bemoeienis met de openbare bibliotheken. Op de OCW-begroting staat een bedrag van ruim 30 miljoen euro voor het bibliotheekstelsel. Tot op heden is hier nauwelijks op bezuinigd. Het is bestemd voor leesvoorzieningen voor leesgehandicapten en voor branche-innovatie. Met name dit laatste stuurt in hoge mate de innovatie van de bibliotheken: digitalisering van de dienstverlening en performance en de inrichting van een “landelijke digitale bibliotheek” met toegang voor alle burgers. Dit beleid kent een centrale aanpak via het sectorinstituut SIOB (dat overigens 2 jaar na zijn oprichting al met een bezuinigingsstaakstelling van 50% wordt geconfronteerd) en Stichting Bibliotheek.nl.

Alhoewel OCW deze digitale bibliotheek terecht onlosmakelijk verbonden ziet met de fysieke bibliotheken op lokaal niveau, kan en wil zij niet (via de beoogde bibliotheekwet) verhinderen dat deze ontwikkeling door gemeenten wordt aangegrepen om hun eigen bibliotheek ter discussie te stellen: “Onze burgers hebben vanaf 2013 toch toegang tot de digitale bibliotheek met daarin de nationale catalogus en veel digitale bestanden”. De bibliotheken zien deze “landelijke digitale bibliotheek” als een onderdeel van hun dienstverlening – die zoals het een moderne voorziening betaamt zowel fysiek als digitaal is – en niet als een aparte bibliotheek die de lokale voorziening vervangt.

Bestaansrecht

Op dit moment bereidt OCW wetgeving voor om de bestuurlijke verhoudingen rond de landelijke digitale bibliotheek te regelen en de werking in het bibliotheekbestel te verankeren. Een van de zaken die men bij wet wil regelen is het vrijmaken van voldoende budget om de digitale bibliotheek ook met content en e-boeken (licenties) te kunnen vullen. Daartoe is het idee gelanceerd om een bedrag uit het gemeentefonds te halen en toe te voegen aan de OCW-begroting, waarmee het departement de branche in de gelegenheid kan stellen om meer nog dan nu centraal in te kopen. Gesproken wordt over een bedrag tussen 8 en 16 miljoen per jaar (€ 0,50 - € 1 per inwoner). De VNG is met dit plan akkoord, tegen de gebruikelijke weerstand van aantasting van de gemeentelijke autonomie in. Dat voedt de gedachte dat de VNG hier een agenda heeft om zoveel mogelijk verantwoordelijkheden voor het bibliotheekbestel bij het Rijk te leggen, opdat gemeenten daarmee de handen vrij hebben verdere kortingen op de bibliotheeksubsidies door te zetten. De branche zelf is om redenen van gewenste digitalisering en centralisering (efficiency) schoorvoetend met de OCW-plannen meegegaan. De nieuwe bibliotheekwet zou op 1 januari 2013 ingaan. Inmiddels is dat uitgesteld tot 2015.

De digitalisering van de samenleving en de daarmee opkomende legitimatievraag over het bestaansrecht van de bibliotheken met hun publieke financiering en de vermindering van de subsidies hebben de openbare bibliotheken uit hun comfortabele positie (en *splendid isolation*) gehaald. Maatschappelijke waarde dient nu aangetoond te worden, de claims op de bijdrage aan de kwaliteit van de samenleving dienen te worden hard gemaakt. Voor het bestaansrecht is een overtuigend verhaal, een gewaardeerde dienstverlening en de erkenning van samenwerkingspartners nodig. En voor het behoud van de publieke financiering een zakelijker opstelling als proactief maatschappelijk ondernemer. Het opvangen van de bezuinigingen vereist creativiteit, vermogen tot verandering, slagvaardigheid en lef om keuzes te maken.

Slagkracht

Dat zijn grote uitdagingen voor een branche waar de vakinhoudelijke ontwikkeling en de beroepswaarden van de vakprofessionals lang gedomineerd hebben en ook nu nog vaak het beleid bepalen. Het engagement in de branche is een groot goed dat niet zomaar overboord gezet mag worden, maar het is in het verleden weinig gepaard aan resultaatgerichtheid, kostenbewustzijn, klantoriëntatie en ondernemerschap en dat zet de branche nu op veel plekken op achterstand.

De brancheagenda 2010-2012 ademt nog de sfeer van vakinhoudelijke focus, zoomt in op digitalisering van bestaande functies en catalogi en gaat over de traditionele bibliotheek in een nieuw jasje. De nieuwe brancheagenda 2013-2016 *De bibliotheek levert waarde* rept voor het eerst over maatschappelijk ondernemerschap, nieuwe verdienmodellen, kostenreductie, gezamenlijke innovatiestrategieën en de klant centraal stellen in denken en doen. Een beweging is in gang gezet.

Centraal in de nieuwe strategie staat het gezamenlijk aanpakken van digitalisering, kostenreductiestrategieën, innovatie en marketing. De schaalgrootte van de afzonderlijke bibliotheken is te klein om de problemen waarmee men geconfronteerd wordt op lokale schaal op te lossen. Ondanks dat de leden van de VOB zich en masse achter de strategische agenda hebben geschaard, blijft een gezamenlijke aanpak wringen met de lokale autonomie. Bibliotheken kunnen toch hun eigen keuzes maken – of worden door gemeenten gedwongen niet meer aan landelijke samenwerking te doen – en dat beperkt de slagkracht van een gezamenlijk strategie. Daarbij komt de financiering van de collectiviteiten. In de branche gebeurt dat normaal via een vorm van omslagstelsel: een bedrag per inwoner in het werkgebied. Bibliotheken met een laag subsidiebedrag per inwoner (meestal in plattelandsgebieden) betalen zo verhoudingsgewijs meer dan bibliotheken in stedelijke gebieden. Hoe lang kunnen ze dat nog opbrengen? Het zou ook in het belang van de gemeenten zelf zijn als de VNG een duidelijk standpunt naar haar leden bepleit: geef bibliotheken de ruimte om aan de landelijke samenwerking deel te nemen, stuur daar op en faciliteer het.

De belangrijkste uitdaging op landelijk niveau is om de agenda's van OCW en de VNG dicht bij elkaar te houden. Waar OCW stuurt op centrale aanpak van de digitalisering en innovatie, leidend tot de landelijke digitale bibliotheek, zien gemeenten kansen om hun verantwoordelijkheid voor de lokale bibliotheekvoorziening op een lager pitje te zetten. Als het resultaat is dat er over enkele jaren een fantastische landelijke digitale bibliotheek is, maar nauwelijks meer fysieke bibliotheken in het publieke landschap zichtbaar zijn, zal dat de dood in de pot zijn van de leesbevordering en bestrijding laaggeletterdheid. Het is niet voor niets dat ook de meest innovatieve digitale bedrijven op markante plekken in de steden hun *flagshipstores* hebben. Dienstverlening leveren in het publieke domein en de opdracht hebben maatschappelijke meerwaarde te bieden, betekent zichtbaar en tastbaar aanwezig zijn op zoveel mogelijk plekken waar de doelgroep zich bevindt. Dan is een digitale verschijningsvorm geen vervanger van het fysieke domein, maar gaan ze hand in hand.

Ap de Vries, directeur Vereniging van Openbare Bibliotheken VOB

ARCHIEVEN

De archiefsector bestaat uit een honderdvijftigtal instellingen. Veruit de meesten daarvan zijn overheidsarchieven en maken onderdeel uit van een gemeente, een waterschap, een provincie, het Rijk of een combinatie daarvan (de zogenaamde gemeenschappelijke regeling). Het gaat hier veelal om kleine instellingen met minder dan 15 fte. Zij worden rechtstreeks gefinancierd uit de begrotingsgeldten van de betreffende overheden.

Naast de overheidsarchieven zijn er enkele archiefinstellingen met een wetenschappelijke onderzoekstaak die onderdeel uitmaken van de KNAW, zoals het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Dit zijn grote instellingen, maar hun archieftaak vormt maar een deel van het takenpakket. Zij worden gefinancierd vanuit de wetenschapsbegroting van het rijk.

Ten slotte zijn er private instellingen met een grote of minder grote archieftaak, zoals Aletta instituut voor vrouwengeschiedenis, het Nederlands Architectuurinstituut (NAI), het Muziekcentrum Nederland (MCN) en het Theaterinstituut Nederland (TIN). Zij zijn veelal en grotendeels afhankelijk van overheidssubsidies. Dat zijn niet altijd cultuurgelden. Aletta bijvoorbeeld ontvangt subsidie uit emancipatiegelden. Omdat de financiering van al deze instellingen via andere kanalen loopt en grote verschillen vertoont, is het moeilijk om een scherp beeld te krijgen van de omvang van de bezuinigingen en de gevolgen daarvan. Dit artikel kan dan ook niet meer geven dan een schetsmatig beeld en is niet cijfermatig onderbouwd.

Overheidsarchieven: accent op beheer

Alle overheden bezuinigen. Alle archiefinstellingen die aan de overheid verbonden zijn, merken dat in meerdere of mindere mate. Kortingen tot 10% zijn standaard. Uitschieters naar boven en naar onderen komen voor. De gevolgen daarvan zijn vaak groot. De budgetten van de meeste archiefinstellingen zijn weinig flexibel: de beheerkosten van de collectie staan min of meer vast, net als de kosten van huisvesting en personeel. Bezuinigingen slaan vrijwel onmiddellijk en volledig neer op het toch al bescheiden activiteitenbudget. Dat betekent dat bezuinigingen ten koste gaan van digitalisering, innovatie, publieksbereik, educatie en acquisitie van particulierearchieven. Archiefinstellingen zullen, na jaren van fors en succesvol investeren in zichtbaarheid en maatschappelijk rendement, gedwongen zijn om zich te concentreren op beheer, met een zwaarder accent dan voorheen op het beheer van overheidsarchieven.

De voornemens van het nieuwe kabinet ten aanzien van de schaalvergroting in het openbaar bestuur is voor de overheidsarchiefinstellingen de belangrijkste (bezuinigings)maatregel van de komende jaren. De vorming van gemeenten van meer dan 100.000 inwoners en het onderbrengen van de waterschappen bij de provincies of landsdelen biedt de archiefsector als geheel kansen, maar is voor afzonderlijke instellingen zeer bedreigend. De Branchevereniging Archiefinstellingen in Nederland (BRAIN) is geneigd de kansen voorop te stellen. Archiefbeheer en –dienstverlening in de digitale samenleving zijn complexe, kennisintensieve en kostbare taken. De kleine instellingen in de branche zijn daar onvoldoende tegen opgewassen. In die zin ziet BRAIN de stevige voornemens tot schaalvergroting als positief.

Zorgelijk vindt BRAIN het echter wel dat het kabinet deze ontwikkeling wil afdwingen door het afschaffen van de Wet Gemeenschappelijke Regelingen en het beëindigen van bestaande samenwerkingsverbanden. Schaalvergroting roept altijd weerstand op. De wens van het kabinet zal dan ook niet zonder slag of stoot gerealiseerd kunnen worden. Als elke vorm van taakgerichte samenwerking wordt ontmoedigd, terwijl de voorgenomen schaalvergroting uitblijft, is de kans groot dat belangrijke ontwikkelingen in de archiefbranche stil vallen.

Schaalvergroting

Ook bij de wetenschappelijke instituten met een collectietaak is schaalvergroting de dominante ontwikkeling. En ook hier gaan bezuinigingsdoelstellingen hand in hand met het besef dat de complexe taak van vorming, beheer en beschikbaarstelling van collecties in deze digitale tijd niet kan zonder schaalvergroting en/of verregaande samenwerking. De Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen heeft in 2012 besloten om het NIOD, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), het Meertens Instituut en het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis/Huygensinstituut samen te brengen in het KNAW Humanities Centre. Data Archiving and Networking Services (DANS) en het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde (KITLV) worden ook in deze samenwerking betrokken. BRAIN ziet de voordelen van een dergelijke samenwerking, maar benadrukt dat het nieuwe Humanities Centre vooral niet moet gaan opereren als geïsoleerde alwetende wetenschappelijke collectiebeheerder. Samenwerking en krachtenbundeling moet niet beperkt blijven tot de eigen wetenschappelijke kring, maar branchebreed worden nagestreefd en ingezet.

Verschillende universiteiten herbergen kleine, specialistische collectiebeherende instellingen: het Katholiek Documentatiecentrum van de Radboud Universiteit bijvoorbeeld of de Brabant Collectie van de Universiteit Tilburg. De functies van dergelijke instellingen staan altijd al onder druk, omdat ze niet onmiddellijk tot de kerntaken van een universiteit gerekend worden. De verwachting is dat de druk op deze instellingen de komende jaren fors toeneemt. Ook hier is de noodzaak van samenwerking danwel integratie met collega-instellingen dwingend aanwezig, zowel gezien vanuit financieel als taakinhoudelijk perspectief.

In het segment van de private instellingen met een archieftaak zijn al grote en gevoelige klappen uitgedeeld. TIN en MCN houden als zelfstandige instellingen op te bestaan. Hun collecties hebben onderdak gevonden bij de Universiteit van Amsterdam. Het NAI fuseert met Virtueel Platform en Premisla tot Het Nieuwe Instituut. Aletta, instituut voor vrouwengeschiedenis, fuseerde al eerder onder druk van zware bezuinigingen (25%!) met E-Quality tot kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. De schaalvergrotingstendens is ook hier duidelijk zichtbaar en dominant. Hier zien we echter vooral samengaan van instellingen met een collectietaak met instellingen zonder een collectietaak. De archiefgerelateerde functies van deze instellingen gaan daardoor een relatief kleinere plaats innemen in de fusie-instellingen. BRAIN vreest dat dit leidt tot verzwakking van deze functies.

BRAIN

Tien jaar geleden had de archiefsector door krachtenbundeling en met steun van OCW een eigen stevige ondersteunende koepelorganisatie opgebouwd: DIVA. De oekaze van de toenmalige staatssecretaris Van der Laan om een culturele basisinfrastructuur in te richten met sectorinstituten als schakel tussen werkveld en departement, maakte daar een einde aan. Een groot deel van de taken van DIVA verdween naar het nieuwe sectorinstituut Erfgoed Nederland. DIVA werd opgeheven en BRAIN werd opgericht. BRAIN kreeg (en krijgt) als zelforganisatie van de branche geen overheidssubsidie en heeft daardoor een beperkt takenpakket en een beperkte slagkracht. Taken die in het verlengde van rijksoverheidsbeleid lagen en waar rijksgeld voor beschikbaar was, waren voorbehouden aan Erfgoed Nederland. Deze ingreep verzwakte de zelforganisatie van de archiefbranche.

Staatssecretaris Zijlstra liet amper acht jaar later het hele concept van het sectorinstituut los. Dat resulteerde in de opheffing van Erfgoed Nederland. Ondersteuning van innovatie, publieksbereik, kwaliteit, internationale profilering en promotie is daarmee in de archiefsector geheel weggevallen. Daar komt niets voor in de plaats. De branchevereniging doet wat ze kan, maar is zonder extra middelen nooit in staat alle ondersteuning te bieden waaraan de archiefsector behoefte heeft.

Elke bezuiniging komt hard aan in de archiefsector, die grotendeels bestaat uit kleine instellingen zonder vet op de botten. Positief is dat harde ingrepen een stimulans vormen voor verreгаande samenwerking en schaalvergroting in de branche: een ontwikkeling die BRAIN als noodzakelijk ziet om in een digitale tijd goed te kunnen blijven functioneren. Behalve kansen zijn er ook aanzienlijke risico's: stagnatie van ontwikkelingen en marginalisering van archiefinstellingen en/of archieftaken liggen op de loer. Juist in deze tijd is adequate ondersteuning van de branche als geheel cruciaal. Maar juist daarvoor trekt de overheid geen middelen meer uit.

Margreet Windhorst

MONUMENTEN

Wie in het regeerakkoord zoekt op monumentenzorg, monumentensubsidie of cultureel erfgoed krijgt nul op het rekest. Cultureel erfgoed is geen speerpunt voor politieke partijen en haalt zelden de voorpagina's. Veel wijzigingen voltrekken zich in stilte, althans voor het grote publiek.

Het in stand houden van een Rijks-, provinciaal of gemeentelijk monument brengt extra kosten met zich mee. Eigenaren van monumenten zijn beperkt in hun keuzes. Zij mogen niet vrijelijk kiezen voor de goedkoopste oplossing, geen houten kozijnen vervangen door onderhoudsarme kunststof exemplaren. Zij zijn verplicht te kiezen voor duurdere, conserverende oplossingen. Het voortraject kost meer tijd en energie. Ook het wonen in een monument is duurder. Isolatie is vaak niet mogelijk of op z'n minst duurder dan in een niet-monumentaal huis. Met de stijgende gas- en elektriciteitsprijzen is dat geen leuk vooruitzicht. Hoe groter en gecompliceerder het monument, hoe hoger de extra kosten. Laatst merkte iemand tijdens een presentatie op dat "van een buitenplaats niemand rijk wordt".

Monumenteneigenaren hebben hart voor hun bezit, enkele uitzonderingen wellicht daargelaten. Zij hebben er veel voor over om te zorgen dat hun cultureel erfgoed ook voor de volgende generaties in een zo authentiek mogelijke staat bewaard blijft. Maar een steuntje in de rug is natuurlijk altijd zeer welkom. Daar is ook alle reden voor, want uit diverse onderzoeken is gebleken dat iedere euro die wordt geïnvesteerd zich ook dubbel en dwars terugbetaalt³. Een aantrekkelijke bebouwde omgeving trekt bezoekers aan: meer toeristen, meer bezoekers aan de wekelijkse markt of de reguliere winkels, mensen die graag even op een terrasje gaan zitten. Bovendien vindt er in een dergelijke aantrekkelijke omgeving minder criminaliteit plaats. Dat alles levert geld op.

Daar zit tegelijkertijd ook het probleem: de kosten worden gemaakt door de monumenteneigenaren, terwijl de extra opbrengsten bij de lokale ondernemers en de gemeente terechtkomen. Die onbalans is niet eenvoudig op te lossen op basis van vrijwilligheid. Het zal niet snel gebeuren dat de lokale pannenkoekenbakker een deel van zijn opbrengst afstaat voor het onderhoud van de omliggende monumenten. Het zou een mooie uitdaging kunnen zijn voor gemeenten en provincies om daar eens in te duiken. Tot die tijd zal de monumenteneigenaar het - als het meezit - moeten doen met subsidies en - als het om Rijksmonumenten gaat - fiscale aftrek voor een deel van de gemaakte instandhoudingskosten. Maar de druk op de diverse systemen neemt toe. Met minder geld en meer gegadigden wordt de spoeling steeds dunner. Bovendien is er een tendens om subsidies te vervangen door laagrentende leningen.

Hieronder besteed ik aandacht aan een aantal aspecten. Omdat de omvang van deze bijdrage beperkt is, heb ik een keuze moeten maken. Onderwerpen als monumentaal groen, archeologie, mobiel erfgoed, talentontwikkeling en fiscale aftrek komen daardoor niet aan bod. Dit betekent geenszins dat deze onderwerpen niet even belangrijk zouden zijn.

³ Investeren in Monumenten, NRF 2010;

Witteveen en Bos, Economische betekenis van buitenplaatsen, te downloaden via <http://www.provincie-utrecht.nl/actueel/nieuwsberichten/@232789/opbrngst-butnplatsn/#backlink>

Gecompliceerd en kostbaar

Het Besluit Rijkssubsidiering Instandhouding Monumenten (BRIM) bestaat sinds 2006 en is bedoeld eigenaren van Rijksmonumenten die geen woonhuis zijn te ondersteunen bij instandhouding van hun monument. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om kerken, boerderijen, historische buitenplaatsen, industriële monumenten en molens. Het zijn monumenten waarvan onderhoud gecompliceerd en kostbaar is en die tegelijkertijd moeilijk economisch rendabel te maken zijn⁴. Subsidie wordt steeds toegekend voor 6 jaar.

De regeling is effectief. 90% van monumenten die voor BRIM kwalificeren zijn in goede tot redelijke staat⁵. Door toegenomen bekendheid van de regeling en de instroom van de kerken (met een aanzienlijk hoger plafond en een hoger subsidiepercentage)⁶, liep de regeling volkomen vast. In 2011 is besloten de subsidie via loting te verdelen, waarbij slechts 477 van de 2763 aanvragen werden ingeloot. In 2012 zijn de percentages en subsidieplafonds naar beneden bijgesteld. Verder gold voor dat jaar het principe: wie het eerst komt, het eerst maalt. Voor het einde van de eerste dag waarop kon worden aangevraagd bleek de subsidiepot al leeg te zijn.

Per 2013 wordt de regeling ingrijpend gewijzigd. Subsidie wordt verleend op basis van de herbouwwaarde (voor 6 jaar maximaal 3%)⁷. Werelderfgoed en professionele organisaties (PO) hebben voorrang. De criteria om als PO te worden aangemerkt zijn zodanig aangescherpt dat organisaties als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en diverse woningbouwcorporaties geen PO meer kunnen worden en dus achteraan moeten sluiten samen met de particuliere eigenaren.

De overheid heeft er alle vertrouwen in dat deze regeling voor iedereen goed uitpakt. Maar velen vragen zich af of dat vertrouwen terecht is. De regeling gaat namelijk uit van een aantal vooronderstellingen, waarvan niet zeker is of die in de praktijk ook zo uitkomen. Een paar voorbeelden:

- De herbouwwaarde wordt als basis gebruikt voor de berekening. In de praktijk moet blijken of de steekproeven die zijn gedaan ook de werkelijkheid en de subsidiebehoefte goed weergeven.
- Men gaat uit van ongewijzigde fiscale aftrek. Of dat zo is moet nog blijken. De commissie Van Dijkhuizen heeft bijvoorbeeld voorgesteld om deze fiscale regeling om te zetten in een subsidieregeling⁸.
- Een aantal organisaties met veel monumenten wordt niet (meer) aangemerkt als PO. Wanneer zij zich zouden reorganiseren (monumenten afsplitsen en in een afzonderlijk vehikel onderbrengen) krijgen zij alsnog voorrang bij de subsidieverlening.

⁴ Niet alle woonhuizen zijn uitgesloten; wanneer ze eigendom zijn van een aangewezen professionele organisatie komen zij wel voor subsidie o.g.v. BRIM in aanmerking.

⁵ Evaluatie BRIM 2011, <http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u6/rapport-evaluatie-brim-2011%5B1%5D.pdf>

⁶ Kerken 2010 78% van de subsidie

⁷ Voor molens geldt een afwijkende regeling

⁸ Commissie Van Dijkhuizen, Naar een activerender belastingstelsel, oktober 2012

Eigenaren hebben aangegeven dat zij een lagere subsidie prefereren boven onzekerheid. Of die wens in vervulling gaat moet dus nog blijken.

Lastig kiezen

Gemeenten zien de meerwaarde van een aantrekkelijk stads- of dorpsbeeld. Volgens onderzoek uit 2011 van het Nederlands Restauratiefonds (NRF)⁹ blijkt dat het aantal gemeentelijke monumenten in twee jaar tijd van 6.000 naar 13.000 is gestegen. De eigenaren van gemeentelijke monumenten kunnen geen beroep doen op de BRIM-regeling en hebben geen recht op fiscale aftrek van hun onderhoudskosten. Zij zijn met name aangewezen op de gemeentelijke subsidies.

Ook gemeenten moeten bezuinigen. Het is lastig kiezen tussen zorg, veiligheid, het ambtelijk apparaat of cultureel erfgoed. Een goed overzicht heb ik niet kunnen vinden, maar een snelle check op internet en wat rondvragen in het veld levert een onrustbarend aantal gemeenten op die hun lokale monumentensubsidies hebben afgeschaft of plannen in die richting hebben. Tot voor kort werd via de gemeenten 100 miljoen euro aan monumentensubsidies verstrekt.¹⁰ Als de huidige trend zich voortzet zou dat over een paar jaar wel eens tientallen miljoenen minder kunnen zijn. Niet alleen eigenaren van gemeentelijke monumenten gaan dat in hun portemonnee voelen, ook voor eigenaren van bijvoorbeeld rijksmonumenten verdwijnt op deze manier een extra faciliteit. Eigenaren van rijksmonumentale woonhuizen en gemeentelijke monumenten komen niet in aanmerking voor BRIM-subsidie. Voor hen bestaat wel de mogelijkheid een laagrentende lening af te sluiten. Voor Rijksmonumenten is dat de Restauratiefonds-hypothec of de Restauratiefondsplus-hypothec voor grotere investeringen.

En de gemeentelijke monumenten? Op het eerste gezicht lijken er meerdere mogelijkheden te bestaan om restauratie of onderhoud van het pand goedkoop te financieren. Maar eigenaren die daarop rekenen komen mogelijk van een koude kermis thuis. Zo bestaat er het regionale restauratiefonds : drie provinciale fondsen die uitsluitend openstaan voor provinciale monumenten of – zoals in Gelderland – voor religieus erfgoed. Maar in slechts 8 van de 418 gemeenten staat een gemeentelijk fonds ter beschikking. Aan de Stimuleringsregeling Monumenten en de Duurzaamheidslening doet slechts een beperkt aantal gemeenten mee. De Cultuurfondshypothec is alleen nog beperkt beschikbaar in Overijssel en Utrecht.

Hoge druk

Duurzaamheid staat ook bij monumenten in de belangstelling. Daarbij gaat het niet alleen om isolatie, die afhankelijk van het soort monument vaak moeilijk en kostbaar is. Met name van energietransitie (overgang naar stoken op biomassa) wordt veel verwacht. Een aantal monumenten stookt al met succes op hout. Huis Schouwenburg in 't Harde is daarvan een goed en succesvol voorbeeld. Interessant zijn de *pilots* om op (eigen) snoeiafval te gaan stoken, bijvoorbeeld op landgoed Verwolde in Laren, waar men binnenkort van start hoopt te gaan met de GEK (Gasifier Experimentation Kit)¹¹.

⁹ Onderzoek naar de restauratiebehoefte bij eigenaren van gemeentelijke monumenten, te downloaden via <http://www.restauratiefonds.nl/restauratiefonds/onderzoek/Paginas/default.aspx>

¹⁰ A. Brok, presentatie Nationaal Monumentencongres, 8 november 2012

¹¹ <http://gekgasifier.com>

Andere voorbeelden hoe men geld kan verdienen met groen zijn te vinden in de publicatie *Waardevol Groen*¹². Niet alleen op het platteland maar ook in de steden gebeurt veel op dit gebied. Op 13 november vond de officiële aftrap plaats van het project *De Groene Grachten*, dat als doel heeft de Amsterdamse grachtengordel te verduurzamen. Dit is slechts één van de vele voorbeelden op dit terrein.

Een andere ontwikkeling is dat steeds meer gekeken wordt naar samenwerking, zowel tussen eigenaren als tussen organisaties. De coöperatie staat weer volop in de belangstelling.

In mijn praktijk als veranderingsmanager heb ik geleerd dat echte verandering gebeurt wanneer de druk hoog genoeg is en ook echt wordt gevoeld. Dat is in het veld van het cultureel erfgoed niet anders. Het zijn moeilijke tijden voor monumenteneigenaren, maar tegelijkertijd ook spannende tijden als je kijkt naar de nieuwe initiatieven. Reden dus om niet alleen maar somber te zijn over de toekomst.

Nel Viersen, Voorzitter Bewoond Bewaard

¹² Innovatienetwerk, *Waardevol groen*, te downloaden via <http://www.innovatienetwerk.org/nl/bibliotheek/rapporten/527/WaardevolGroen.html> of gratis te bestellen.

ARCHEOLOGIE

In het novemnummer van Monumenten staat een column die treffend de situatie beschrijft waarin de archeologische sector zich momenteel bevindt. Sinds (en dankzij) de in 2007 in werking getreden Wet op de Archeologische Monumentenzorg beleefde de archeologie een aantal jaren van grote bloei. Gemeenten en provincies maakten grote stappen voorwaarts met het formuleren van beleid ter bescherming van hun archeologisch erfgoed.

De privatisering van de archeologische uitvoering leek geslaagd, meer dan 100 bedrijven verenigd in twee brancheverenigingen bedienden een markt van particuliere en publieke opdrachtgevers. Voor archeologen was het niet moeilijk aan een goede baan te komen, studentenaantallen namen spectaculair toe. Met het toenemende aantal archeologen dat in een commerciële setting werkt, nam ook de aandacht voor de publiekscommunicatie toe. De sector begint zich in toenemende mate te realiseren dat maatschappelijk draagvlak onontbeerlijk is en dat het archeologische verhaal moet worden verteld. Vooral de lokale pers heeft de archeologie ontdekt als leverancier van spannende kopij. Grote aanjager van dit succes is de bouw. De archeologie volgt de bouwactiviteiten die geïnitieerd worden. Waar wordt gebouwd, wordt archeologie bedreigd en de wet dwingt een sterke bescherming voor het archeologisch erfgoed af. Met de invoering van het 'verstoorder-betaalt' principe zijn de beschikbare middelen voor archeologie fors toegenomen.

En daarmee is ook meteen de kwetsbaarheid van de archeologie benoemd. De bouw heeft het zwaar door de huidige crisis. Grootschalige ontwikkelingen worden in de ijskast gezet, procedures rondom vergunningverleningen liggen stil. Omdat de bouw een belangrijke motor is van de Nederlandse economie wordt de roep om maatregelen om de bouw te ontzien sterker. De crisiswet van het laatste kabinet Balkenende is helder: om procedures te versnellen is het mogelijk bij grote projecten de heersende kaders terzijde te schuiven. Waren het vooralsnog de inspraakprocedures die opgeschort werden, bij de evaluatie van de Monumentenwet van voorjaar 2012 werd duidelijk dat de politiek ook behoefte krijgt de als knellend ervaren archeologische verplichtingen te versoepelen. Zo worden initiatiefnemers van bouwprojecten, maar ook landbouwers niet langer opgehadeld met te hoge kosten voor archeologische verplichtingen. De Monumentenwet is ongeschonden door de evaluatie gekomen, maar duidelijk is wel dat de archeologische sector haar wettelijke verworvenheden blijvend zal moeten bevechten en haar bestaansrecht blijvend zal moeten verdedigen.

Crisis

De bescherming van de Monumentenwet alleen is echter niet voldoende om de archeologie door de crisis heen te loodsen. De bouw ligt stil, het werk droogt op. Het archeologisch bedrijfsleven heeft het zwaar en is gedwongen te reorganiseren, veel archeologen verliezen hun baan. En ook bij de overheden (als opdrachtgever en als bevoegd gezag) beginnen de effecten van vacaturestops en bezuinigingen zichtbaar te worden. Recente cijfers zijn niet beschikbaar, maar de situatie is verontrustend.

Zo dreigt het verlies van expertise. De archeologische sector is een jonge sector. Archeologen verliezen momenteel in hoog tempo hun baan, studenten hebben geen zicht op een goede start van een archeologische loopbaan. Het risico is groot dat deze professionals hun heil elders gaan zoeken en niet meer terugkeren in de archeologie. Dat betekent een uitstroom van kennis en ervaring en bij een aantrekkende markt het risico op schaarste. Archeologie is een specialistisch vak, opleidingen duren lang en het vak vergt een continue actualisering van de kennis van de beroepsbeoefenaars.

Het verlies van banen hangt nauw samen met het verlies van omzet. Veel bedrijven hebben het afgelopen jaar moeten reorganiseren, en de verwachting bestaat dat dit in 2013 versterkt zal doorzetten. De grotere bedrijven krimpen, faillissementen liggen op de loer. De archeologische sector kent veel zzp'ers, en hoewel er weinig zicht is op de omzetontwikkelingen binnen deze groep, ligt het voor de hand dat het hen niet beter zal vergaan dan hun lotgenoten uit andere branches. Gevaarlijker wellicht nog dan het verlies aan omzet is het afnemen van de marges. Tarieven staan zwaar onder druk, de marktwerking laat haar grimmige kant zien, bedrijven bieden noodgedwongen hun diensten tegen bodemprijzen. De concurrentie verhardt.

Dat alles heeft gevolgen voor de kwaliteit. De afgelopen jaren is fiks geïnvesteerd in een gedegen systeem van kwaliteitsborging. Bedrijven moeten om over de vereiste vergunningen te beschikken voldoen aan een groot aantal eisen. Actoren moeten over aantoonbare ervaring en expertise beschikken. Voor bedrijven wordt het echter steeds lastiger om met de heersende lage tarieven aan de eisen te blijven voldoen. Het zorgvuldig opgebouwde kwaliteitssysteem kan daarmee onder druk komen te staan. De marges worden te klein.

Naar buiten kijken

Het klinkt als een doodoener, maar de crisis biedt ook wel degelijk kansen. En hoewel deze niet altijd even makkelijk te realiseren zullen zijn, is het een feit dat wanneer men met de rug tegen de muur staat, er veel kan worden bereikt. Directe invloed op de gevolgen van de crisis hebben we helaas niet. De middelen ontbreken en daardoor wankelt een kwetsbare sector. Toch kunnen we zelf wel degelijk actie ondernemen om te werken aan een sterke sector die klaar is voor de periode na de crisis.

Zo zou de sector verder volwassen kunnen worden. De archeologische beroepsgroep is geen eenheid. Commerciële archeologen kunnen in belang lijnrecht staan tegenover archeologen in overheidsdienst of van universitaire instituten. Binnen de commerciële archeologie bestaan belangenverschillen tussen uitvoerende bedrijven en adviserende bedrijven. In de interpretatie van de kwaliteitseisen zijn er de rekkelijken en de preciezen. In een prille sector waar nog veel moet worden doorontwikkeld, kunnen dergelijke tegenstellingen verlamvend werken. Het heeft de sector tot een sterk in zich zelf gekeerde beroepsgroep gemaakt met veel onderlinge conflicten. Nu de crisis toeslaat groeit het besef dat je elkaar nodig hebt om te overleven. Dit kan een kans bieden om uit impasses te raken.

De blik moet echter niet alleen naar binnen, maar vooral ook naar buiten worden gericht. Voor de buitenwereld, de initiatiefnemer die met archeologische verplichtingen geconfronteerd wordt, is de archeologie vaak een ondoorzichtige tak van sport. Men kan

vaak nauwelijks overzien wat het 'product' is dat men verplicht is te financieren. Dat is funest voor het draagvlak en daardoor beginnen verstoorders zich te roeren in de lobby die voor een verlichting van de regelgeving pleit. Met simpel achteroverleunen wint de archeologie het niet: de regelgeving van vandaag kan morgen in de prullenmand belanden. Wat nodig is, is een daadwerkelijke dialoog die leidt tot begrip tussen de archeologische en niet-archeologische spelers. Steeds meer archeologen raken overtuigd van de noodzaak van deze dialoog en zijn bereid hun 'ivoren toren' te verlaten.

Die blik hangt samen met de noodzaak voor een grotere aandacht voor de maatschappelijke relevantie van archeologie. Wat heeft de archeologie de maatschappij daadwerkelijk te bieden, waar kan archeologie bijdragen aan de oplossing van maatschappelijke vraagstukken? De groei die de archeologie heeft doorgemaakt heeft tot een enorme hoeveelheid 'archeologische basisrapportages' geleid. Het beoogde synthetiserend onderzoek is niet van de grond gekomen, simpelweg omdat daar geen tijd en middelen voor beschikbaar zijn. En het is de vraag of dit synthetiserend onderzoek de ultieme doel moet zijn. Archeologie is meer dan een wetenschappelijke discipline. Archeologie heeft een verhaal te vertellen aan het publiek, de maatschappij. Kent de archeologie echter de behoeften, de vragen, de belangstelling van de maatschappij? Daar kan nog een belangrijke slag geslagen worden.

De laatste jaren kenmerken zich vooral door een grote gehaastheid. In 1992 werd het Verdrag van Malta ondertekend, kort daarna kwam het besluit marktwerking toe te laten. De wettelijke kaders die hiervoor noodzakelijk waren, werden in 2007 uiteindelijk in de Wet op de Archeologische Monumentenzorg vastgelegd. In de jaren daartussen was er inmiddels zo goed en zo kwaad als het ging gewerkt aan tijdelijke maatregelen om ad hoc opdoemende problemen te keren. En hoewel de wet een aantal duidelijke kaders heeft vastgelegd, is er toch sprake van een speelveld met een gemankeerde set aan niet eenduidig te interpreteren spelregels. Om een paar voorbeelden te noemen: het nog steeds ontbreken van een gedegen set criteria voor waarderings- en selectiebeleid, het ontbreken van heldere eisen die aan actoren gesteld mogen worden, het ontbreken van een *level playing field* door de schimmige grenzen tussen publieke en private marktactiviteiten. Door de grote dynamiek van de markt is er nooit tijd geweest dit rustig op te pakken en te werken aan definitieve antwoorden. Die tijd is er nu wel. Een onverwachte winnaar van de crisis is het archeologisch erfgoed zelf. Met het stilvallen van bouwprojecten neemt het aantal bedreigingen van archeologisch erfgoed af. Een van de belangrijkste doelen van de Monumentenwet wordt opeens haalbaar: behoud *in situ*. Archeologische resten blijven zitten in de grond en dat is de plek waar ze het best beschermd worden.

Caroline Leeftang

CULTUUREDUCATIE

De rijksoverheid heeft cultuureducatie hoog in het vaandel staan. In het regeerakkoord is het één van de weinige onderwerpen binnen het thema cultuur dat expliciet is benoemd. In het regeerakkoord borduurt men voort op het advies van de Raad voor Cultuur en de Onderwijsraad. Maar hoe ziet de toekomst van de cultuureducatie er nu precies uit?

Volgens die adviezen moeten het onderwijs en de cultuursector hun krachten bundelen ten behoeve van cultuureducatie in het basis- en voortgezet onderwijs. Cultuureducatie moet *in het hart* van het onderwijs komen. De ambities ten aanzien van cultuureducatie en talentontwikkeling in het onderwijs komen kortweg op het volgende drie hoofdlijnen neer:

- Geef scholen meer grip op de inhoud: er zou een referentiekader cultuureducatie moeten komen, dat inzichtelijk maakt welke kennis en vaardigheden kinderen nodig hebben voor hun zogenaamde 'culturele loopbaan'.
- Bevorder de deskundigheid in de school: als cultuureducatie in het hart van de school moet komen, is ook de aanwezigheid van kennis en kunde over cultuureducatie bij docenten van wezenlijk belang. Deze kennis en kunde is nu nog niet overal en altijd voldoende aanwezig. Deskundigheidsbevordering binnen de school is dus van belang.
- Stel de culturele infrastructuur in dienst van de school: culturele instellingen moeten samen met het onderwijs het cultuur-educatieve aanbod ontwikkelen.

Binnen het ministerie van OCW zijn de afdeling onderwijs en de afdeling cultuur momenteel bezig om dit beleid verder vorm te geven. In een recente brief aan de Tweede Kamer geeft het ministerie onder meer aan opdracht te zullen geven om een zogenaamde doorlopende leerlijn te ontwikkelen. Deze leerlijn vat samen wat de kenmerken zijn van goede cultuureducatie binnen scholen en geeft inzicht in welke culturele kennis, vaardigheden en 'attitude' kinderen op welke leeftijd moeten hebben. Het ministerie zal de Onderwijsinspectie scholen hierop laten toetsen. Daarnaast onderneemt het ministerie verschillende acties om de deskundigheid van docenten te bevorderen.

Naast de activiteiten naar aanleiding van het advies van de Onderwijsraad en de Raad voor Cultuur, doet het Rijk nog een aantal zaken om cultuureducatie te ondersteunen. Zo financiert het rijk culturele instellingen voor het verzorgen van cultuur-educatief aanbod, men stimuleert talentontwikkeling via het Fonds Podiumkunsten en via cultuureducatie en houdt de CJP-cultuurkaart voor jongeren in stand. Er is daarnaast een Prestatiebox voor onderwijs, waarin budget zit voor scholen om activiteiten op het gebied van cultuureducatie te financieren.

Tot slot financiert het ministerie het Kennisinstituut voor Cultuureducatie en Amateurkunst. Dit kennisinstituut heeft tot doel de effectiviteit van de infrastructuur te bevorderen en beoogt de kwaliteit van de eerder genoemde culturele levensloop bevorderen.

Prioriteit

So far so good: het Rijk is ambitieus en vindt cultuureducatie belangrijk. Er zijn echter wel kanttekeningen te plaatsen bij die ambities. Tot de introductie van de prestatieboxregeling was er voor iedere leerling in het onderwijs een bedrag van 10,90 euro gereserveerd dat expliciet was geormerkt voor cultuureducatie. In de huidige prestatieboxregeling zijn ook de budgetten voor bijvoorbeeld taal en rekenen opgenomen. Uit onderzoek naar de marktontwikkelingen in basis- en voortgezet onderwijs is gebleken dat slechts 6% van het budget wordt besteed aan cultuureducatie. Door scholen de vrijheid te geven het budget breder te besteden, wordt er minder besteed aan cultuureducatie: het heeft op veel scholen (nog) geen prioriteit. Ook contraproductief lijkt het voornemen van hetzelfde ministerie om het vak CKV af te schaffen. Het afschaffen van CKV moet scholen meer ruimte te geven voor de kernvakken Nederlands, Engels en wiskunde. Ook zou het tot “een kwaliteitsimpuls ten aanzien van de culturele en vormende taak van het onderwijs” moeten leiden. De kans is groot dat scholen, net als binnen het prestatieboxbudget, geen voorrang zullen geven aan cultuureducatie, maar juist aan andere vakken.

Tegelijk staan de ambities vanuit het Rijk (mogelijk) op gespannen voet met de ontwikkeling van de lokale, provinciale en landelijke infrastructuur die voor die samenhangende leerlijn van binnen- en buitenschoolse cultuureducatie van belang is. Veel kennis over doorlopende leerlijnen en cultuur-educatief aanbod zit nu bij lokale of regionale Centra voor de Kunsten (CvK's). Deze CvK's verzorgen niet alleen dikwijls aanbod voor scholen, maar verzorgen ook het buitenschoolse aanbod voor kinderen en vrijetijdsonderwijs voor volwassenen. Deze CvK's staan enorm onder druk. Ze worden grotendeels gefinancierd door individuele gemeenten of een collectief van gemeenten.

De doelstellingen die CvK's van gemeenten meekrijgen zijn vrijwel altijd gericht op een breed bereik: alle jeugd binnen de gemeente moet de kans krijgen op kennismaking en oriëntatie. Voor gemeenten zijn de volgende thema's vaak bepalend voor het beleid: *persoonlijke ontwikkeling*, kunsteducatie levert een belangrijke bijdrage aan de persoonlijke ontwikkeling van burgers; *cultuurparticipatie*, door het financieren van instellingen voor kunsteducatie wordt deelname aan culturele activiteiten zowel actief (kunstbeoefening) als passief (cultuurconsumptie) bevorderd en *sociale cohesie*, het mee kunnen doen aan culturele activiteiten draagt bij aan sociale samenhang en aan de vorming van identiteit.

De doelstellingen van het beleid zijn vrij algemeen, maar gemeenten hebben vaak moeite met de concrete, lokale uitwerking ervan: hoe verhoudt het CvK zich tot de educatieve taken van culturele instellingen? Hoe moeten ze er voor zorgen dat een brede groep mensen wordt bereikt binnen het budget? Gemeenten zien bij het werken aan hun beleidsthema's en het realiseren van de doorlopende leerlijn binnen het basisonderwijs in ieder geval vaak één of meerdere rollen voor CvK's. Zij kunnen richting en in nauw overleg met scholen een aantal rollen vervullen:

- Expert: scholen helpen met het formuleren van kunst-educatief beleid en de doorlopende leerlijn
- Bemiddelaar: makelaar tussen educatief aanbod van culturele instellingen en scholen
- Aanbieder: ontwikkelaar en leverancier van cultureel aanbod voor scholen.

Gemeenten formuleren beleid op het gebied van cultuureducatie echter vaak afzonderlijk van hun ambities op het gebied van onderwijs. De gemeente is voor de precieze invulling van het onderwijs zelf bovendien afhankelijk van het Rijk. Er is zodoende onvoldoende samenhang tussen de rol van de CvK's en afspraken die binnen gemeentelijke context gemaakt worden met (brede) scholen over binnen- en buitenschools kunstonderwijs.

CvK's worden bovendien steeds vaker geacht de bovengenoemde rollen van elkaar te scheiden: je kan niet én onafhankelijk bemiddelaar zijn én je eigen aanbod neutraal verkopen, zo is de gedachte. Culturele instellingen klagen hier ook dikwijls over bij de gemeente. Het CvK moet zijn petten gescheiden houden.

De inspanningsverplichting om scholen een doorlopende leerlijn te 'bezorgen' wordt dikwijls bij de expertfunctie van een CvK gelegd. Echter, een CvK kan een school wel enthousiast maken, niet iets opleggen. Het voorgenomen beleid van OCW scherpt dit iets aan, maar verandert de lastige afstemming en sturing op lokaal niveau niet wezenlijk.

Herpositionering

Gemeenten heroverwegen in het kader van bezuinigingen door het hele land de subsidies voor de CvK's. Sterker nog, omdat subsidies aan CvK's voor een gemeente niet juridisch verplicht of bestuurlijk gebonden zijn, kan een gemeente vrij eenvoudig beslissen om deze te verlagen of stop te zetten. Gemeenten snijden flink in de budgetten of kiezen er zelfs voor hele 'rollen' (die van aanbieder bijvoorbeeld) weg te bezuinigen. Ook wordt een aantal CvK's opgesplitst, waarbij de expertisefunctie van de aanbodfunctie wordt gescheiden. De eerste functie wordt vaak nog wel gesubsidieerd, de laatste niet meer. De principiële discussie over het scheiden van petten en de visie op de rol van een CvK in een gemeente leidt zo dikwijls tot het geheel of gedeeltelijk wegbezuinigen van de subsidie.

Ook het vrijetijdsaanbod wordt scherp onder de loep genomen. In een aantal gemeenten kiest het bestuur ervoor het vrijetijdsaanbod uit principe niet meer te subsidiëren. CvK's kunnen dit aanbod nog wel aanbieden, maar alleen kostendekkend. Het vrijetijdsaanbod moet worden overgenomen door de particuliere markt. Of deze particuliere markt feitelijk wel bestaat wordt zelden onderzocht.

Natuurlijk kunnen CvK's een deel van de bezuinigingen compenseren door efficiënter te gaan werken, bijvoorbeeld door het verhogen van productiviteit en introduceren van nieuwe lesmethoden. Maar door CAO-, WW- en wachtgeldverplichtingen is de speelruimte vaak op korte termijn beperkt. Verhoging van inkomsten uit lesgelden ligt ook niet voor de hand: door de crisis neemt het aantal leerlingen vaak juist af. Het verhogen van de lesgelden leidt zodoende eerder tot vraaguitval dan tot hogere inkomsten.

CvK's hebben dus een fors financieel probleem, waardoor het de vraag is of het mogelijk is de kwaliteit en diversiteit van het aanbod op peil te houden binnen de bestaande structuren. Ondertussen moeten de CvK's uiteraard ook zoeken naar passende verdienmodellen om, naast het aanbod voor scholen en hun expertise richting het onderwijs, het aanbod in de vrije tijd en voor talenten op peil te houden. Veel CvK's werken toe naar meer netwerkachtige organisaties, maar door afnemende subsidie en lagere omzet worden CvK's recent ook gedwongen de deuren te sluiten. Een voorlopige schatting is dat zo'n 20% van de CvK's de komende tijd zijn deuren sluit.

Thessa Syderius

COLOFON

REDACTIE

Marianne Versteegh, Simon van den Berg, Thessa Syderius

EINDREDACTIE

Robbert van Heuven

CORRECTIE

Heleen Alberdingk Thijm